

Универзитет у Београду

Филозофски Факултет

Одељење за историју

Мастер рад

Српско-арбанашке везе у средњем веку

Ментор:

проф. др Дејан Јечменица

Студент:

Никола Дубаић

бр. индекса ИС 39/20

Београд,

септембар, 2021. године

Садржај

1. Уводна реч	2
2. Преглед историје Арбанаса	3
2.1. Почети арбанашке историје и арбанашка „држава“ Прогонових.....	3
2.2. Арбанаси под влашћу Грка, Анжујаца и Срба.....	9
2.3. Године расплета и борба са Турцима.....	22
3. Ширење арбанашких територија	30
3.1. Структура одвијања процеса.....	30
3.2. Продор на околне просторе.....	34
4. Везе Срба и Арбанаса	43
4.1. Српско-арбанашки политички односи.....	43
4.2. Српско-арбанашки друштвени односи.....	47
4.3. Албанија и Арбанаси у српским писаним изворима.....	51
5. Закључна разматрања	56
Извори	58
Литература	59

1. Уводна реч

У српској историографији српско-арбанашки односи представљали су тему која је у жижу начуног интересовања неретко долази тек у тренуцима међуетничких сукоба. Чак и тада тежиште научног проучавања било је везано за српско-арбанашке односе у претходна три века, потпуно игноришући средњовековни период. Проучавања средњовековних Арбанаса чини допринос појединачних научника, преточен у неколико њихових радова, али не и систематски подухват у коме се окушала српска историографија. Синтезички преглед арбанашке историје, осим приручника за професоре историје СР Србије¹, те рад Албанија и Арбанаси у XIII, XIV и XV веку² од Ивана Божића, практично не постоји. Обим проблематике недостатка литературе илустрован чињеницом да су српско-арбанашке везе, било да је реч о брачној политици или великашким обрачунима и сарадњи, били изузетно слојевити. Извори за ову тему, иако разасути на разне стране, прилично су богати. Овде посебно вреди нагласити значај млетачког и дубровачког архива, како се територија савремене републике Албаније налазила у домену територијалне контроле ових првих, односно трговачких послова ових других. Стога смо се за информације обратили објављеним изворима у већ добро познатим дипломатарима. За одређене процесе и најранију историју Арбанаса незамењиви остају византијски и отомански извори, али и одређени подаци из српских писаних извора. Такође, ради бољег увида у демографску историју овог подручја, као изворе користили смо топономистичке податке. У немалом броју случајева, они су били једини сведоци о постојању Словена/Срба на неким подручјима данашње Републике Албаније.

Циљ овог рада је да, поред реконструкције српско-арбанашких односа из поменутих извора, дамо и кратак преглед арбанашке историје, како би се околности српско-арбанашких односа уклопили у мозаик историјских процеса на Балкану. Такође, преглед арбанашке историје омогућава нам разумевање одређених процеса у оквиру

¹ Група аутора, *Из историје Албанаца*, зборник предавања, Београд 1968.

² И. Божић, *Албанија и Арбанаси у XIII, XIV и XV веку*, Глас САНУ 338 (1983) 11–116.

историје односа два народа. Последње поглавље рада осмишљено је као коначна синтеза података изнетих раније, при чему би сваком елементу српско-арбанашких односа била посвећена посебна пажња. Такође, као посебну тематику, обрадили смо, колико је у датим околностима могуће, процес арбанизације области југозападног Балкана и њеног неарбанашког становништва. Процес, који ће имати далекосежне последице на српско-арбанашке односе, померајући границе “сусрета” два народа све северније, захтевао је посебну пажњу.

2. Преглед историје Арбанаса

2.1 Почeci арбанашке историје и арбанашка „држава“ Прогонових

Први помен Арбанаса неки научници налазе у време побуне, како сведочи Михаило Аталијат, због смене Георгија Маниакиса.³ Претходно успешни поход овог војсковође против Арабљана на Сицилији „награђен“ је његовом сменом, док је тадашњи дукс Михајло Докијан проузроковао ситуацију да су „Албанци и Латини... који су претходно били савезници и чинили део нашег савеза, исповедајући чак и нашу веру, неочекивано постали сада наши непријатељи, јер је главнокомандујући, дука Михајло Докијан, увредио њиховог владара“ како сведочи Аталијат описујући догађаје 1038. године⁴. Нешто касније, наставља исти аутор, повео је Георгије Маниакис са собом Албане у поход према Солуну.⁵ Претпоставку да је реч о Албанцима одлучно је одбацила Е. Вранусис, предложивши тумачење да израз Αλβανοί проистиче од латинске речи

³ Б. Ферјанчић, *Србија и Византија*, Београд 2019, 516.

⁴ I. Attaleiates, *The History*, Cambridge 2012, 13.

⁵ Исто, 31.

albanus, albania што значи странац.⁶ Да је реч о Норманима потврђује и Јован Скилица, који наводи да је Михало Докијан увредио њиховог владара.⁷ Са друге стране, сам помен Арбанита, као делова војске Нићифора Василагаја, узурпатора који је 1078. кренуо из Драча према Солуно, необориво се односи на Арбанасе са подручја данашње републике Албаније.⁸

Ми бисмо поменули овде један, потенцијално, ранији помен Арбанаса. Уколико је датирање оригиналног рукописа, од стране Грујића, тачно, први помен Арбанаса у познатим писаним делима сеже у прве године једанестог века. Реч је о легенди из времена цара Самуила, сачуваној у једном зборнику, преписаном 1628. који се чувао у епископској библиотеци у Пакрацу. У њему се, као народ полувераца, помињу *Арбанасы*. У самом делу врши се набрајање и класификација народа према њиховој вери – на вернике, полуверце и невернике. Напомињемо да, уколико је Грујићево датирање тачно, ово би био први помен Арбанаса у писаним изворима.⁹

Тумачити историју Арбанаса у једанаестом и дванаестом веку прилично је отежан мањком извора, те остаје у домену пуке претпоставке да су Арбаниси били релативно лојални у ситуацијама када су узимани у службу у Византији и, касније, српској држави. Први такав пример јесте извесни Комискортис из Албанона, коме, како сведочи Ана Комнина, приликом предаје Драчког акропоља, цар препушта под команду остатак града.¹⁰ Вреди поменути да је остало ипак неразјашњено да ли је Комискортис лично име како је заступао А. Диселије¹¹ или ипак, према тумачуње Е. Враноусис да је реч о функцији надзорника царског шатора.¹² Сами Арбанаси, као што ћемо надаље видети, се у првим изворима појављују као најамници, друмски разбојници итд. да би постепено преузели улоге обласне властеле, свештенства, трговаца, дипломата.

⁶ Б. Ферјанчић, *Србија и Византија*, 517.

⁷ J. Skulitzes, *A synopsis of Byzantine history*, 401.

⁸ Б. Ферјанчић, *Србија и Византија*, 517-518.

⁹ Р. Грујић, *Легенда из времена Самуила о пореклу народа*, Гласник скопског научног друштва XIII (1934) 198–200.

¹⁰ Б. Ферјанчић, *Србија и Византија*, 518.

¹¹ А. Ducellier, *La façade maritime de V Albanie au Moyen Age. Durazzo et Valona du XI au XVe siècle*, Thessaloniki 1981, 42.

¹² Б. Ферјанчић, *Србија и Византија*, 518.

Наредно сведочанство о Арбанасима такође је из пера Ане Комнине, која говори како су 1083. Гвискардове трупе ометане „од оних који се зову Арбанаси и од оних из Далмације које је послао Бодин“. Остаје питање одакле је дошла ова арбанашка милиција? Да ли из Кроје, изворне области Арбанаса или ближе? Пошто је претходно оставио „Петра Алифиновог да чува Пологе“ (односно Горњи и Доњи Полог) Боемунд је отишао у Валону¹³, те је могуће да се напади арбанашке милиције дешавају управо у Пологу, што би даље значило да је крајем једанаестог века увелико отпочео процес арбанизације ових простора или, што је изгледније, да су поменуте арбанашке милиције долазиле из области Пилота. Проблематика ових побуна илустрована је и у делу анонимног песника из XII века, који каже да од цара Манојла стрепе Трибали (Срби), Илири (Арбанаси) и Далмати.¹⁴

Непосредни помен Албанона у изворима омогућава нам да покушамо да реконструиремо непрецизне границе изворне арбанашке области. Тако Георгије Акрополит, описујући путовање новокрунисаног латинског цара Петра од Куртенеа помиње да је овај, путујући путем *Via Egnatia*, преко Драча, нападнут у кланцима Албанона. Приликом склапања споразума између Михајла II Анђела са никејским царем 1252–53 предао му је тврђаве, међу којима и Кроју у Албанону.¹⁵ Чувена *Partitio Romaniae*, детаљни договор расподеле Византијских територија међу крсташима, такође доноси податке из који сазнајемо за посебну територијалну јединицу, која је требала да потпадне под млетачку управу, *provincia Dirachii et Arbani, cum chartolaratis de Glavinica, de Wagenetia* односно провинцију Драч са Арбаном, са хартуларатом Главиница и Вагениција.¹⁶

„Држава“ била је под династијом Прогонових, у статусу вазала Византијског царства. Име династије потиче од, као и у случају Немањића, имена њеног оснивача – Прогона. Савремени извори о Прогону нису очувани, али он јесте споменут у једном извору насталом непосредно после његове смрти. Први је у оквиру латинског натписа,

¹³ *Византијски извори за историју народа Југославије*, том IV, Београд 1966, 382-383.

¹⁴ Исто, 196.

¹⁵ Б. Ферјанчић, *Србија и Византија*, 522.

¹⁶ Δ. Ζακουθινός, *Μελέται περί της διοικητικής διαρρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τω Βυζαντινώ κράτει*, Ελετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών 1951, 198.

пронађеног 1901. у рушевинама цркве Пресвете Богородице у Трафандини, селу Гезик у области Мирдита, на северу данашње Албаније. Ињац Зампути предложио је следеће читање¹⁷ овог текста:

O[PTIMVS] LEG[ATVSI] T[RIBVNVS] ANT[ONIVS] IL[VSTRISIMI] GEORGI[I] P[RIVATO] S[VMPTO]
E[X] V[OTO] E[REXIT] I[NFRA] S[CRIPVIM] I[MMVNE] T[EMPLVM] PAT[RONAE] S[ANCTAE]
VEN[ERANDAE] TR[AF]ANTO M[OESIAE] S[VPERIORIS] L[AETO] A[NIMO] DIG[NAE] NA[TIONI]
O[BTVLIT]

V [ENEFICIARIIS] SVIS E[T] E[X] T[ESTAMENTO] DIMITRI C[EDIT] IVDICIBVS Q[VIBVS] HON[OR]
PROPICIAT E[T] N[EPOTI] E[NIM] FAMVLO T[ESTAMENTO] V[OVIT] O[BTVLIT] ID[EST] PROGONO
SEVASTOPROTO

CONGREGATIONE HVIVS BASILICE DOMINI CVNCTA OPVS IVS[SIT] OMNIA FIERI MEMENTO
D[OMINE] FAMVLO TVO ID[EST] ABBATE

У овом тексту Диселије види зависност Арбанона од Србије.¹⁸ Он се овом мишљењу највероватније приклонио држећи се Зампутијевог тумачења да М и S означавају Moesia Superior односно Горњу Мезију, „архаичан“ назив за територију/римску провинцију на којој се тада налазила српска држава, али сама претпоставка је тешко доказива. Диселије је поткрепљу тврдњом да је натпис на латинском, што сугерише политичку дистанцу од Цариграда. Други помен потиче из акта Охридског архиепископа Хоматијана, тада хартофилакса поменуте архиепископије, у коме се одобрава брак Димитрија Прогоновог са ћерком Стефана Немањића, Комнином.¹⁹ Прогона је наследио његов син Ђин, негде крајем 12. века, задржавши се на власти до 1208, године из које потиче најстарије датирано писмо папе Иноћентија III Димитрију Прогону, коме се обраћа као арбанском кнезу односно *Demetrio Arbanensi principi*.²⁰ Из докумената сазнајемо да је Димитрије нанео пораз Ђорђу Немањићу, обласном владару Зете. Сам Ђорђе, у својој заклетви

¹⁷ I. Zamputi, *Rindërtimi i mbishkrimit të Arbërit dhe mundësitë e reja për leximin e tij / La reconstruction de l'inscription de l'Arbër et les nouvelles possibilités qui s'offrent pour sa lecture*, Iliria, 14-2 (1984) 212.

¹⁸ Ducelier, *Serbia, Bulgaria, Albania, The New Cambridge Medieval History*, Volume 5, c.1198-c.1300, Cambridge 1999, 780.

¹⁹ *Demetrii Chomateni Ponemata diaphora /rec.* Günter Prinzing–Berolini; Novi Eboraci: de Gruyter, 2002 (Corpus fontium historiae Byzantinae; Vol. 38: Series Berolinensis) 64–65.

²⁰ L. de Thalloczy, C. Jireček et E. de Šufflay, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, Vol. I (344 — 1343), Vindobonae 1913, 42 (бр. 132).

млетачком дужду, обећао је 1208. да ће републици Светог Марка против Димитрија Прогоновог пружити сву могућу помоћ и да ће Димитрије *offendere volenti eique pro nostro posse adversabimur*.²¹ Јачање Прогонових и дипломатски поступци Димитрија Прогонова упоредан су процес са падом Цариграда 1204. и фрагментацијом Византије. Истовремено, млетачко преузимање Драча 1205. довело је у суседство Арбанаса озбиљног противника и сарадника, који ће кроз наредне векове имати далекосежан утицај на Арбанасе.

На северу, због жеље да обезбеди противтежу Ђорђу Немањићу, Димитрије Прогонов жени се ћерком Ђорђевог стрица.²² На тај начин обезбедио је добре односе са Цариградом и српским великим жупаном. Брак је склопљен око 1210, али је Комнина ускоро постала удовица, потом се преудавши за новопостављеног владара Кроје, Гргура Камону пре 1217.²³ Нешто пре поменутог догађаја, дошло је првог пада Цариграда, 1204, што је имало далекосежне последице на даље догађаје на овим просторима. Дипломатска офанзива у новонасталим околностима преузета је и према папству, уз наду да ће, обећавајући колективни прелаз становништва на католичанство (често обећање давано од стране балканских владара), довести до побољшања политичке ситуације у Арбанону. У том истом писму папи Иноћентију III сазнајемо да је Димитријев *Arbanorum* обухватао област између Скадра, Призрена, Охрида односно *regionis montosae inter Scodram, Dyrracjium, Achridam et Prizrenum sitae*.²⁴ У том периоду, 1209. године Димитрије се окренуо Дубровачкој републици, склопивши трговачки уговор са републиком Светог Влаха 1209.²⁵

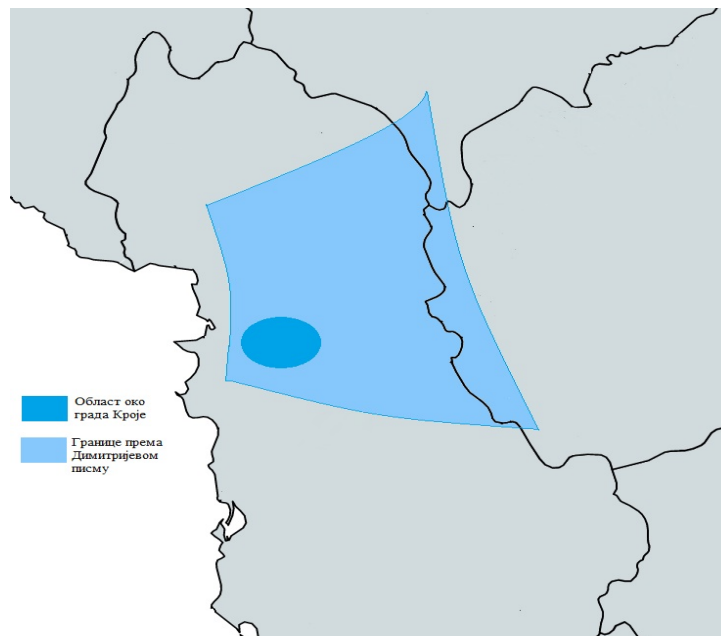
²¹ Н. Порчић, Н. Исаиловић, *Документи владара средњовековне Србије и Босне у венецијанским збиркама*, Београд, 2019, 207–208; Д. Јечменица, *Немањићи другог реда*, Београд 2018, 41–50.

²² *Demetrii Chomateni Ronemata diarhora*, 64–65.

²³ М Пурковић, *Принцезе Немањића*, Београд 1996, 25.

²⁴ *Acta Albaniae* I, 42 (бр. 133).

²⁵ А. Соловјев, *Непознати уговор Дубровника с арбанаским владаром из почетка XIII века*, Архив за правне и друштвене науке, књ. XXVII (XLIV) (1933) 292-298.

1. Мапа средњовековног Арбанорума у оквиру савремених републичких граница

Без сумње главни арбанашки верски центар, као и политички, био је у Кроји, односно у рукама кнеза и епископа овог града. У которском документу из 1166. помињу се као учесници црквене свечаности у том граду арбански епископ Лазар, опат арбанског Светог Спаса Георгије и арбански приор Андреја. Појам епископа Арбаније односи се заправо на епископа Кроје, док у арбанском приору Шуфлај и Јиречек проналазе управника области Арбанон.²⁶ Поставећивање Арбаније са облашћу око Кроје још један је прилог тврдњи да је у најранијим временима област Арбанон била омеђана само на овај узак простор. Тај простор се свакако брзо ширио. Тако нас Анонимов опис из 1308. обавештава о постојању арбанашких области Томоришта и Клисуре. Ћирковић сматра да је област Томоришта била око планине Томор и реке Томорице, која је притока реке Семени (горњи ток јој се назива Девол), док је је Клисуре највероватније област Келцура у горњем току реке Војуше.²⁷

²⁶ П. Коматина, *А од Арбанаса Пилот, почеци политичке историје Албанаца*, Зборник са скупа Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви, Београд – Беране 2016, 260.

²⁷ *Descriptio Europae Orientalis – Опис источне Европе*, приредили Т. Живковић, В. Петровић, А. Узелац, Београд 2013, 116.; С. Ћирковић, *Трагови словенског становништва на тлу Албаније у средњем веку*, Становништво словенског поријекла у Албанији, Титоград 1990, 54.

2.2 Арбанаси под влашћу Грка, Анжујаца и Срба

Истовремено са покушајима да се поправи стање Арбанума, у непосредној близини ове државе уздиже се, са центром у Арти, главни такмац Никејске државе – Епирска држава Михајла I Комнина Дуке. Мудром политиком савеза и конфликта са папом, Млечанима и крсташима успостављена је територијално велика и јака држава. Дипломатским блефом, какав је савез са Млечанима склопљен 20. јуна 1210, којим се Дука обавезао на помоћ у борби са Арбанасима и побуњеницима на Крфу, плаћањем трибута, Епирској држави Млечани су званично уступили сву земљу од Драча до Наупакта.²⁸ Ово обећање Михајло ће ускоро прекршити заузимањем, уз помоћ Арбанаса, Драча 1213.²⁹ Његове експанзивне политике нису били поштеђени ни Арбанаси, који су се нашли на удару епирске војске. Димитрије Прогон нестаје из извора, док Арбанум постаје део државе Михајла Дуке. Даљи продор епирских снага према северу, након заузимања Скадра, зауставила је тек српска војска.³⁰ Сам Арбанум остао је у вазалном статусу епирске државе, пошто је исто претходно освојио Михајлов брат Теодор³¹, све до његовог заузимања од стране бугарског цара 1230.³² Поменути бугарски цар, Јован Асен у хоризми издатој Дубровнику после 9. марта 1230. наводи повластице дубровачким трговцима, те могућност да слободно тргују и „у земљама арбанашким“. Притом он наводи као посебну територију деволску област, што може ићи у прилог тврдњи да арбанашење ове области још није отпочело³³. У самом Арбану се Гргур Камонас одржао још дуго, надживевши бугарску управу. Касније, током сукоба Михајла II Комнина Дуке и Јована Ватаца III, „Голем из Албанона“, који беше супруг ћерке Комнине и Камонаса, напустио је епирског деспота и пришао Јовану Ватацу, са којим је „боравио у близини Касторије“ када је

²⁸ D. Nicol, *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge 1992, 160.

²⁹ Исто, 161.

³⁰ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1996, 405; J. Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, London 1994, 68.

³¹ George Akropolites, *The History: Introduction, Translation and Commentary* by R. Macrides, Oxford 2007, 145.

³² Исто, 179.

³³ Д. Живојиновић, *Хоризма бугарског цара Јована Асена II Дубровнику*, Иницијал 1 (2013) 233.

„омамљен помирљивим речима и писмима са обећањима... пришао цару“. Заједно са њим прешао је и Теодор Петралипас, те се под Ватацевом влашћу нашао Касторија, као и Велики и Мали Девол. За Голема Акрополит наводи да му је супруга сестричина царице Ирине.³⁴ Следио је споразум којим је Никејском царству уступљен Прилеп, Велес и тврђава Кроја у Албанону. Никејски управник Албанона Константин Хаварон ускоро је пребегао на страну Михаила, док је у Албанону избила војна побуна. Георгије Акрополит дошао је у Албанон у покушају да смири ситуацију, али се неуспешан у том подухвату повукао према Прилепу, где је ухваћен од стране Михајлових људи.³⁵ Исак Нестонг успео је да покори Арбанон до 1255.³⁶ Пахимер нас обавештава да севастократор Јован, брат Михаила VIII Палеолога, после победе у Пелагонији 1259, заузима и Албанон.³⁷ Развој догађаја омео је поход сицилијанског краља Манфреда, који је Никејцима одузео Драч, а епирском владару Валону и Бутринт. Изгубљене области Михаило прогласио је, у контексту брака своје ћерке и Мангреда, за мираз.³⁸ На страну нове антинекејске коалиције стао је и српски краљ Урош I, који је 1258. заузео Скопље, Прилеп и Кичево. Коалиција је, уз упитно учествовање српске војске (како сугерише Морејска хроника) поражена од стране брата Михајла Палеолога, севастократора Јована, на пољима Пелагоније.³⁹ Убрзо, 1266. код Беневента погинуо је Манфред.⁴⁰

Наредну година обележава почетак процеса настанка краљевства Албаније, односно *Regnum Albaniae*, која је проглашена фебруара 1272. Ова „држава“ свакако није представљала политички ентитет и наследницу Арбанона Прогонових, већ одскочну даску у освајању Карла Анжујског, усмереног према Цариграду.⁴¹ Сама „држава“ била је кратког века, доживевши свој зенит у првим годинама свог постојања, са територијом која се простирала од планина око Валоне на југу, све до ушћа реке Дрим, док су источне границе остале прилично недефинисане. Овај период представља и време јачања

³⁴ G. Akropolites, *The History*, 250.

³⁵ Исто, 323-324.

³⁶ Б. Ферјанчић, *Србија и Византија*, 523.

³⁷ Исто, 524.

³⁸ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1996, 419.

³⁹ Исто, 420.

⁴⁰ Исто, 426.

⁴¹ E. Lala, *Regnum Albaniae, the Papal Curia, and the Western Visions of a Borderline Nobility*, Budapest 2008, 12.

арбанашкиг властеоских породица, као и почетак процеса арбанашења градова. У изворима онога времена све чешће наилазимо на арбанашку властелу, тема којој ћемо касније посветити пажњу. Јачање тих породица оснажило је арбанашке асимилационе снаге, пошто су отпочеле миграције Арбанаса, превасходно сточара, у равничарске пределе. Њихов демографски раст одразио се и на градове. Око 1267. Драч је страдао у земљотресу, што је било праћено, како сведочи Пахимер, насељавањем Арбанасе у овај град.⁴² Ово потврђују и белешке из 1323. ирских ходочасника на путу ка Светој земљи, где се наводи да је град „насељен... Латинима, Грцима, неверним Јеврејима и варварима Албанцима“.⁴³

2. Драч и околина приказани на цртежу из 1598.

Јачању процеса албанизације претходило је увођење односно озваничавање положаја властеле у новонасталој „држави“, кроз давање титула и земље. Најречитији сведок тога јесте документ датиран на 18. мај 1273, којим Карло Анжујски прилазе на управу Павлу Гропи неколико села северно од Охрида.⁴⁴ Карлови ритери уклоњени су са чела војска, задужење ударне песнице краљевине Албаније преузимали су арбанашки

⁴² Б. Ферјанчић, *Србија и Византија*, 525.

⁴³ А. Узелац, *Ходочасник из Ирске на источној обали Јадрана почетком XIV века*, *Историјски часопис* 69 (2020) 75.

⁴⁴ *Acta Albaniae* I, 86 (бр. 300).

властелини са својом коњицом.⁴⁵ Са друге стране, основа ове милитаризоване државе чинили су и даље западњачки ритери, што можемо видети следећег примера. Године 1279. склопљен је уговор између Карла Анжујског и епирског деспота Нићифора, којим је овај потоњи постао вазал.⁴⁶ Обавезан уговором, Анжујцима је предао јуна 1279. Бутринт, Сопот, Палермис, Химару и Девол. Посаве ових тврђава чинили су француски војници.⁴⁷

Претходећи томе, 1274. отпочела је офанзива византијске војске, која је до 1276. имала за резултат ширење Византије на подручју унутрашње Албаније, те преузимање стратешки битних Берата.⁴⁸ Уследила је анжујска противофанзива 1280, коју је чинило око 2000 анжујских витезова и сараценских стрелаца, заједно са 6000 пешака. Током ове офанзиве Византинцима је отета Канина, али и поред тих успеха, Анжујци су поражени подно зидина Берата средином 1281.⁴⁹ Ефикасна власт Анжујаца у Албанији није још дуго потрајала, обрушила се наредне године као последица Сицилијанског вечерња, била је скоро потпуно елиминисана на простору овог острва, али и на подручју Албаније. Претходно започети налети византијских трупа елиминисали су сваку потенцијалну даљу претњу Анжујаца. Њима се ускоро предала Кроја, коју је цар Михаило наградио привилегијама, а потом и Драч (до 1288), Канина, Валона.⁵⁰ Карло Анжујски захтевао је од атинског војводе да помогне деспоту Нићифору од напада Византинаца децембра 1283. Ускоро је и умро, 7. јануара 1285. Његов наследник Карло II Напуљски, који се нашао у заточеништву, ослобођен је 1289. и вратио се у Напуљ, решен да поврати своје балканске територије.⁵¹ Он ће свом сину Филипу Тарентском пет година касније званично „уступити“ све поседе на Балкану, а тиме и „Regnum Albaniae“, уколико успе поново да га заузме.⁵² У налету освајачке политике, којом је претходно 1282. одузео Византији

⁴⁵ И. Божић, *Арбанаси*, 32.

⁴⁶ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 433.

⁴⁷ А. Kiesewetter, *L'acquisto e l'occupazione del litorale meridionale dell'Albania da parte di re Carlo I d'Angiò (1279–1283)*, *Palaver*, Volume 4 n.s., Issue 1 (2015) 290–291.

⁴⁸ J. Fine, *The Late Medieval Balkans*, 187.

⁴⁹ D. John Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West, 1258-1282: a study in Byzantine-Latin relations*, Harvard 1959, 330–334.

⁵⁰ D. Nicol, *The Despotate of Epiros 1267-1479: A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages*, Cambridge 1984, 27–28.

⁵¹ *Исто*, 33–36.

⁵² И. Божић, *Арбанаси*, 32.

Скопље⁵³ српски краљ Милутин одузима Драч до 1296. од недавно реуспостављене византијске управе над градом.⁵⁴ Српска граница на југу досезала је до пристаништа Dyssamum (околина Драча), док су подручја источно од Драча држали Византинци.⁵⁵ Сама срж арбанашке етничке територије, око Кроје, остала је, без икакве сумње, под управом Византије. Склапањем брака између Милутина и Симониде ситуација се релаксирала, али су зато на западу наставили да јачају стари непријатељи.

Сами Арбанаси, предосећајући која сила у долазећим сукобама може да однесе превагу, често су помагали и приклањали се „фаворитима“ тих сукоба. Тако срећемо великог хетеријарха Прогона Згура, који 1295. обнавља Богородичину цркву у Охриду⁵⁶. Повратком Анжујаца у Драч 1304., сазнајемо нешто више о арбанашкој властели из извора. Филип Тарентски издаје повељу са привилегијама граду Драчу, као и многим арбанашким властелинима, називајући себе „деспотом Романије, господина краљевства Албанија и града Драча“.⁵⁷ Из овог периода имамо сачуван попис арбанашких племена,⁵⁸ њих 13, изворно, како се чини, на грчком језику, али потом преведен на латински језик:

- 1) Albos
- 2) Spatos
- 3) Catarucos
- 4) Bischesini
- 5) Aranitos
- 6) Lecenis
- 7) Turbaceos
- 8) Marchaseos
- 9) Scuras
- 10) Zenevias
- 11) Bucceseos

⁵³ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 456.

⁵⁴ И. Божић, *Арбанаси*, 32.

⁵⁵ К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд 1978, 193.

⁵⁶ Исто, 193.

⁵⁷ М. Шуфлај, *Срби и Арбанаси*, Београд 1925, 40.

⁵⁸ И. Божић, *Арбанаси*, 45.

12) Logoreseos

13) Mateseos

Приклањање арбанашке властеле Анжујцима логична је последица нарастајућег страха од даљих освајања краља Милутина. Поменути српски краљ склопио је претходно споразум 1306. са титуларним латинским царем Карлом Валоа о рату против Византије. Иако мртво слово на папиру, сведочи нам о Милутиновом односу са Западом, као и чињеници да је, што сазнајемо из споразума, Милутин држао на југу територије покрајине Дебар до реке Мата у Албанији.⁵⁹ Српским заузимањем ових области, Арбанаси су се нашли под влашћу српских краљева (касније царева и деспота), улазећи у службу српских владара. Тако срећемо у повељи краља Милутина манастиру Богородице Ратачке, извесног жупана Владислава Јониму.⁶⁰ Неколико година касније, односно 1318, уследиће удружена офанзива против српског краља, подстакнута од стране папе Јована XXII,⁶¹ а коју су чинили Карло Роберт, бан Младен и арбанашка властела.⁶² Епископ Кроје, Андреја Кроенсис, претходно протеран из Кроје од стране краља Милутина 1317, донео је писма за арбанашку властелу – тројици браће Мусаки, грофу Клисуре Менту, маршалу Албаније Андрији, протосевасту Теодору, протосевасту Виљему Бленисти и грофу Калојовану Бленисти, Виљему Аријаниту и Павлу Матарангу.⁶³ Рат није дуго потрајао, окончан је до 1319, када краљ Милутин цркви храма Светог Николе у Барију дарује сребрни олтар. Његовом смрту 1321. уследио је грађански рат између његових синова Стефана и Константина, који је влада у Зети и ковао новац у Скадру.⁶⁴ Сама граница у Албанији остаће релативно статична све до времена Душанових освајања. У међувремену 1337. Карло Роберт упућује Лудвига Тарентског у Драч, због обећања арбанашке властеле да ће се одметнути од српског краља, дарујући породици Музака територију између Драча и

⁵⁹ Исто, 34.

⁶⁰ М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд, 1997, 210

⁶¹ О односу краља Милутина према црквенима приликама у северној Албанији поменутог периода погледати: М. Антоновић, *Црквена политика краља Милутина у северној Албанији у светлу западноевропских извора*, Манастир Бањска и доба краља Милутина, Ниш/Косовска Митровица/Манастир Бањска 2007, 19–30.

⁶² К. Јиречек, *Историја Срба I*, 201.

⁶³ И. Божић, *Арбанаси*, 35.

⁶⁴ К. Јиречек, *Историја Срба I*, 202; И. Божић, *Немирно Поморје*, Београд 1979, 195–205.

Валоне.⁶⁵ Током ових догађаја одвијали су се арбанашки напада на византијска утврђења у унутрашњости. Како бележи Јован Кантакузин, учесник догађаја и будући цар, уочи припрема за поход византијског цара Андроника III Палеолога на Епирску државу, Арбанаси су отпочели нападе на подручја око Валагрите и Канине, заузевши тврђаве Скрепариион, Клисуру и Тиморион. Те 1338. цар отпочиње офанзиву против њих, позвавши у помоћ 2000 пешака селџучког емира Умура.⁶⁶ Са друге стране, шест година раније, чак 12000 Арбанаса из племена Махакасија, Буја и Месарита помагало је Андронику продор у Тесалију после смрти последњег самосталног владара Тесалије, Стефана Гаврилопула.⁶⁷ Године 1341. следила је инвазија током које су Арбанаси заузели Погонију и Ливисду.⁶⁸ Нешто ранији податак Гијома Адама, из 1332, говори нам да на северу Арбанасима Стефан Душан није попуштао, владајући као тиранин над њима и Латинима – *Sclavorum dominii sunt oppressi, populus scilicet anguariatus, clerus deiectus et minoratus*. Према процени барског архиеписког, око могућности да Латини и Арбанаси заједно са француским кнежевима учествују у заузимању ове државе, Арбанаси би могли сами скупити чак 15.000 коњаника. Иако је реч о очитом претеривању, информација пак говори и о масовној присутности Албанаца на подручју под ингеренцијом барског архиепископа, о чему ће речи бити касније.⁶⁹

Појава куге 1347. довела је до помора становништва на подручју Византије, што је, заједно са грађанским ратом на тим територијама 1341–1347 ослабило одбрамбене капацитете, омогућивши продор српске војске и Арбанаса. Према неким тумачењима, Душановог продор у византијске територије помогли су и Арбанаси, који су потом насељени на та подручја.⁷⁰ Ово је поткрепљено млетачким извештајима, који трупе ћесара

⁶⁵ К. Јиречек, *Историја Срба I*, 216.

⁶⁶ Б. Ферјанчић, *Србија и Византија*, 526.

⁶⁷ Исто, 528.

⁶⁸ В. Osswald. *The Ethnic Composition of Medieval Epirus*. S.G.Ellis; L.Klusakova. *Imagining frontiers, contesting identities*, Pisa 2007, 134.

⁶⁹ М. Šufraj, *Pseudobrocardus, rehabilitacija važnog izvora za povjest Balkana u prvoj polovici XIV vijeka*, *Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arhiva XIII*, Zagreb 1911, 150.

⁷⁰ Б. Ферјанчић, *Србија и Византија*, 529; В. Osswald. *The Ethnic Composition of Medieval Epirus*, 135; И. Божић, *Арбанаси*, 41.

Прељуба, у волошком заливу, називају 1350. арбанашким.⁷¹ Не треба сумњати да је превртљива арбанашка властела искористила прилику да се приклони тријумфалној српској војсци. Нешто раније, првопоменути су обећавали 1336. Карлу Роберту удаљавање од српског краља и сарадњу са драчким војводом Карлом.⁷² Није без сумње могућност да су поступци пребегавања на победничку страну били присутни код ових властелина, пре свега Топија и Мусакија, били присутни и у време Душанових освајања Кроје 1343, Берата, Канине и Валоне 1345.⁷³ Можда је управо због мирне предаје града, или преласка властеле на страну српске војске, цар Душан решио да том граду изда повељу о привилегијама.⁷⁴ Претходно је почео себе да титулише као *Stefanus, Dei gratia Servie, Dalmacie, Dioclie, Albanie...* како видимо у његовој Стонској повељи Дубровчанима, издатој 22. јануара 1333. у Пологу.⁷⁵

Убрзо, сви етнички простори Арбанаса нашли су се под српском влашћу. Ово је било праћено њиховим преузимањем значајних управљачких позиција. Свакако, Арбанаси као властела у служби српског краља од раније су нам познати, подсетимо се илустративног примера Димитрија Суме, које је 1332. учествовао у побуну против краља Душана, заједно са војводом Богојем.⁷⁶ У годинама распада Српског царства арбанашка властела имала је немалу улогу. У године смрти (или наредне) цара Стефана Душана, живот је окончао, можда управо од руку Арбанаса, ћесар Прељуб, господар Тесалије. Његове територије приграбио је Нићифор II Орсини, који је потом погинуо борећи се са Арбанасима код Ахелоја средином 1359.⁷⁷ Ову прилику искористио је Симеон Немањић да потпуно заузме Епир и Тесалију, при чему је област Епир односно Етолију и Акарнанију скоро у потпуности препустио Арбанасима, давајући им територије и титуле. Тако је Ђин Буа Спата постао деспот Ахелоја и Ангелокастроа, док је Петар Љоша постао

⁷¹ М. Шуфлај, *Повијест сјеверних Арбанаса, социолошка студија*, Архив за арбанашку старину, језик и етнологију бр. 2, Београд 1924, 32.

⁷² *Acta Albaniae* I, 239 (бр. 805).

⁷³ И. Божић, *Арбанаси*, 39–41.

⁷⁴ А. Соловјев, В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936, 311–321.

⁷⁵ Д. Јечменица, *Прва стонска повеља краља Стефана*, Стари српски архив 9 (2010) 25–50.

⁷⁶ К. Митровић, М. К. Божић, *Писмо краља Стефана Душана млетачком дужду Франческу Дандолу*, Стари српски архив 16 (2017) 9–19.

⁷⁷ Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, Београд 1975, 13.

деспот Арте, Рогоја и области Амфилохије.⁷⁸ На југу данашње Албаније, са центрима у Канини, Валони и Берату осамостаљује се, уз „срдачну помоћ“ Млетака, Јован Комнин Асен, који је овим областима већ владао у оквиру царства Стефана Душана⁷⁹. Ова држава са махом српским управним апаратом опстаће све до 1417. године и коначног пада Валоне под Турке. На његовом двору били су присутни и Арбанаси, те тако у изворима срећемо канинског кефалију Кастриота.⁸⁰ На северу област око Скадра се и 1363. сматрала за територију српског цара, при чему све већи утицај имају Балшићи. Између Врева и Девола учврстио се Блаж Матаранго.⁸¹ Према британском историчару Фајну, његове територије угрубо би могле да се сместе на подручје од обале око луке Караваста, реке Шкумбе на северу, реке Семени на југу и реке Девол на истоку.⁸² Он се 1365. појављује са титулом севастократора, коју му је највероватније доделио цар Симеон Немањић Палеолог.⁸³ Око Берата и надаље према Валони владала је властелинска породица Мусакија. Током прве половине 14. века појављују се и Топије, арбанашка породица склона сарадњи са Анжујцима, која је држала предео између Мата и Врега, опколивши град Драч.⁸⁴ И једни и други су, без сумње, за време Душановог узлета били лојални српском цару. Од 1361. појављују се браћа Балшић, тј. Страцимир, Ђурађ и Балша II, који су држали Бар и Будву, ширећи своју власт према југу, на коме заузимају Дањ, да би се потом сукобили са Карлом Топијом, која влада у области око Драча.⁸⁵ Сам Топија измирио се са Ђурђем Балшићем, и као, од стране њему наклоњених Млечана назван „*princeps Albaniae*“, заузео Драч 1368. До 1379, због задржавања добрих односа са Анжујцима, предао им је Драч.⁸⁶ Сукоб између Балше и Карла Топије наставио се 1368. У том периоду Балша II загосподарио је Валоном, Бератом и Химаром, пошто се оженио Комнином, ћерком или наследницом Јована Асена, који је умро 1363. Ускоро, је 1385. заузео и Драч, али га је кратко држао, пошто је исте

⁷⁸ T. Sansaridou-Hendrickx, *The Albanians in the Chronicle(s) of Ioannina: An Anthropological Approach*, *Acta Patristica et Byzantina* (2010) 292–293.

⁷⁹ Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, 19.

⁸⁰ L. de Thalloczy, C. Jireček et E. de Šufflay, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, Vol. II (1344 — 1406), Vindobonae 1918, 57 (бр. 249).

⁸¹ И. Божић, *Арбанаси*, 50.

⁸² J. Fine, *The Late Medieval Balkans*, 371.

⁸³ *Acta Albaniae* II, 47–48 (бр. 207).

⁸⁴ И. Божић, *Арбанаси*, 48.

⁸⁵ Исто, 50.

⁸⁶ Исто, 51.

године изгубио живот у борбама са Турцима на Саурском пољу, недалко од Берата.⁸⁷ Његова смрт била је праћена слободнијим иступима дојучерашњих вазала. У првом реду, Дукађина, који су осамдесетих година 14. века држали подручје између Дрима и Мата.⁸⁸ Дукађини, свесни турске опасности и немогућности ефикасне одбране, предали су 1393. Љеш Млечанима уз вишечлани споразум, који им је доносио једну трећину свих прихода града.⁸⁹ Прогон Дукађин помагао је своме зету Који Закарији у заузимању тврђаве Дањ и Сати. Као капетан, постављен од стране скадарског кнеза Ђованија Капела, Прогон је погинуо 1398. бранећи Сати.⁹⁰

Политика предаје Млетачкој републици стратешки битних, али са тренутним капацитетима, а тешко одбрањивих градова у приморском појасу, био је корак који је локална властела често практиковала. Валону, Канину и Берат, због сталне турске опасности, нудили су Млечанима на управу владари ове области – Комнина, Мркса Жарковић и Руђина.⁹¹ Болешљиви Ђорђе Топија на пролеће 1392. предао је Млечанима Драч.⁹² Пошто није имао деце, остали поседи подељени су међу његовим сестрама. Тако је Кроја завршила у рукама његове сестре Јелене и млетачког патриција Марка Барбадига, који се једног тренутка приклонио Турцима. Кроју је ускоро заузео Константин Балшић, који се оженио Јеленом Топијом, али се и он приклонио сарадњи са Турцима. Своју снагу темељио је на сарадњи са локалним арбанашким племенима.⁹³ Као последица турског пораза код Ангоре и слабљења отоманске државе, допао је млетачког заробљеништва, где је ускоро и изгубио живот.⁹⁴ У међувремену, некадашњи турски вазал Ђурађ II Балшић, дошавши у сукоб са истима, био је принуђен да се за сопствену слободу одрекне Скадра, Дриваста и Светог Срђа у корист Турака, који су овде успоставили власт у чијем је наметању учествовао и Димитрије Јонима.⁹⁵ Ђурађ је 1395. успео да поново заузме од

⁸⁷ Исто, 52.

⁸⁸ И. Божић, *Немирно Поморје*, 345–347.

⁸⁹ Исто, 348.

⁹⁰ Исто, 350.

⁹¹ М. Антоновић, *Област Валоне и Канине под српском влашћу (1343-1417)*, Зборник Филозофског факултета књига 18, Споменица Радована Самарџића, Београд 1994, 164–170.

⁹² И. Божић, *Албанија и Арбанаси*, 56.

⁹³ *Историја Црне Горе II-2*, 61.

⁹⁴ И. Божић, *Арбанаси*, 57–58.

⁹⁵ *Историја Црне Горе II-2*, 59.

Турака Скадар, Дриваст, Свети Срђ, а Константину Балшићу да отуђи Дањ и Шати. Током 1396. склопљен је договор којим је Ђурађ, задржавши Улцињ и Бар, Млечанима уступио за накнаду од 1000 дуката годишње градове – Скадар, Свети Срђ, Дриваст, тврђаву Шати, територију уз леву обалу Бојане и Скадарско језеро⁹⁶. Сам Ђурађ почео је у овом периоду да се титулише као „кнез Албаније“ односно *princeps Albaniae*, док га Константин Филозоф назива „арбанашким господином“.⁹⁷ Године 1399. дошло је до побуне становништва у околини Скадра и Дриваста, што је било праћено Ђурђевим пустошењем ових области.⁹⁸ Ипак, 1402. године постигнуто примирје и враћање на статус *quo ante bellum*.⁹⁹ Поменутом политиком припајања поседа настајала је Млетачка Албанија. Истовремено са овом предајом поседа око Скадарског језера, на подручју Дања учврстио се Која Закарија¹⁰⁰, рођак некадашњег кастелана Будве, Никола Саката. Као турски вазала онемогућио је Млечане да заузму овај град, касније водећи политику сарадње и сукоба са Млечанима, као и са Балшом III (који се оженио Којином ћерком) и српским деспотом, са којим је касније заратио.¹⁰¹ Као турски вазал, Којин син Лека Закарија задржао је Дањ око 1436, али је убијен 1444. од стране свог рођака Николе Дукађина, када Дањ узимају Млечани.¹⁰²

Истовремено са овим догађајима, на југу, око Јањине, текле су сталне борбе између Томе Прељубовића и Арбанаса. Уплашени због предаје околних области арбанашким властелинима, грађани Јањине замолили су цара Симеона Немањића да им помогне, што је он, како је тада изгледа, наизглед и учио, пославши им 1367. за управника Тому Прељубовића, свог зета.¹⁰³ За време његове тиранске власти над Јањином, овај град био је изложен честим нападима Арбанаса. Током 1367–1370 нападан је сваке године од стране Петра Љоша и племена Мазаракија и Махакасија. Обећававши брак своје малолетне ћерке

⁹⁶ Исто, 63.

⁹⁷ И. Коматина, П. Коматина, *Настанак „Млетачке Албаније“ и успомена на византијску власт у српском*, Историјски часопис 67 (2018) 74–75; За детаљније информације о расправи о потенцијално арбанашком пореклу Балшића погледати: С. Рудић, *Балшићи: Господари Зете*, Београд 2021, 12–21.

⁹⁸ *Историја Црне Горе II–2*, 76–77.

⁹⁹ Исто, 79.

¹⁰⁰ О Који Закарији детаљније погледати у: I. Božić, *Gospodin Kojićin*, *Gjurmime albanologjike* 1 (1968) 117–128.

¹⁰¹ И. Божић, *Немирно Поморје*, 213–215.

¹⁰² Исто, 212.

¹⁰³ D. Nicol, *The Despotate of Epiros*, 142–143.

Ирине за Петровог сина Тома је успео да примири ситуацију, али је Петрова смрт 1374. од последица епидемије куге значила наставак ратова, овај пут са Ђин Буа Спатом, који је припојио Петрове области. И овај пут сукоби су прекинути Томиним заузимањем да се његова сестра Јелена удала за Ђина. Тома је након тога нанео још два пораза арбанашким племенима, током покушаја опсаде Јањине 1377. и 1379.¹⁰⁴ Затраживши помоћ Лале Шахина нанео је пораз арбанашким племенима Зуланаио (Zoulanaioi), Зеневесаја (Zenevesaioi) и Махакасијима (Malakassaioi). Одбивши предлог Ђина Спате да заједно створе савез против Турака, убијен је у својим одајама 23. децембра 1384.¹⁰⁵ Деспотат Арте наставио је да живи под породицом Спата, све до 1416. када је инкорпориран у државу породице Токо. Колапс арбанашких државотворних ентитета и турска опасност довели су до миграција становништва према Крфу, другим млетачким територијама, али и према Пелопонезу. Свакако, већина арбанашких племена остала је на подручју Епира, што потврђује и анонимни панегирик царева Манојла и Јована VIII Палеолога из кога сазнајемо да су тридесетих година петнаестог века ова племена и даље контролисала већи део Епира, док су Грци држали само обалу и градове Арту и Јањину.¹⁰⁶ Овај период нереди у Тесалији остао је упамћен у арбанашкој народној традицији као *koha e zallamatahijes*, односно *време хаоса*.¹⁰⁷

Принуђен да се често бори са бројчано јачим непријатељима и локалним феудалцима, снага Балше III често је почивала на сарадњи са локалним арбанашким династима. Тако је његов таст и савезник био Никита Топија, који ће касније бити заробљен током борби са Теодором Мусакијем, због чега ће се Балша оженити Којином ћерком, дајући новом тасту на управу Будву. Сарађивао је и везао за себе Ивана Кастриота, Тануша Великог Дукађина, као и Коју Закарију, чијом се ћерком Бољом, након развода од Топијине ћерке, оженио.¹⁰⁸ Нека од арбанашких братства стварала су му проблеме, попут Хота и Матагуџа, уводећи га у сукоб са Млетачком републиком.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Исто, 145–147.

¹⁰⁵ Исто, 150–153.

¹⁰⁶ В. Osswald. *The Ethnic Composition of Medieval Epirus*, 135-136.

¹⁰⁷ Податак преузет из необјављеног рукописа Е. Vlora, *Beiträge zur Geschichte der Osmanienherrschaft in Albanien: eine historische Skizze*

¹⁰⁸ *Историја Црне Горе II–2*, 109.

¹⁰⁹ Исто, 114–117.

Онемугођување нормалног функционисања православних цркава у области Скадра, кроз млетачко одузимање црквених и манастирских бенефија, те прихода зетског митрополита (под чију је ингеренцију ова област спадала), те остале несугласице, увели су Балшу III у нови рат са Млетачком 1405. који се такође завршио са статусом *ante bellum*.¹¹⁰ У почетним фаза преговора, као учесник истицао се његов таст и савезник, Никита Топија, који је био део преговора.¹¹¹ Током сукоба, неки Арбанаси учествовали су на страни Венеције, о чему нам сведочи документ из 1407, којим Млечани дарују два Арбанаса који су тешко осакаћени борећи се са Балшом III.¹¹² Две године раније, због оданог држања према Републици, Млетачка је даровала неке становнике Љеша.¹¹³ На страну Млетачке ставили су се увек ратоборни Памалиоти.¹¹⁴ Са друге стране, неки Арбанаси, попут Радича Хумоја, напустили су млетачку власт и приклонили се Балши.¹¹⁵ Током неуспешних преговора о миру, као јемце са Балшине стране срећемо Никиту Топију, његовог властелина Курсака, као и Ивана Кастриота.¹¹⁶ Захваљујући сукобима са Угарима, који су проузрковали откупом права на Далмацију од Ладислава Напуљског, те све већим учешћем Сандаља Хранића (који се оженио Балшином мајком) у сукобима, Млечани су били принуђени да 1412. пристану на споразум којим су Балши III и званично враћени Будва и Улцињ, поред Бара, који је већ заузео.¹¹⁷

Искористивши поновни сукоб Жигмунда Луксембурског са Млечанима, Балша III отпочиње 1419. рат чији крај није дочекао. Овај сукоб, познат као у као Други скадарски рат, донеће Србији и деспоту Стефану, коме је Балша препустио своје поседе, Дриваст, Бар и Будву.¹¹⁸ У овом сукобу своје учешће имали су и Арбанаси. Млечани су тако покушали да потплаћивањем Ивана Кастриота, Које Закарије, Дукађина Тануша Великог и Тануша Малог поменуто удаље од деспота.¹¹⁹ Тако нам је сачуван упут за млетачког

¹¹⁰ Исто, 88–107.

¹¹¹ Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*, V, Zagreb 1875, 118–121

¹¹² Исто, 103–104.

¹¹³ Исто, 54.

¹¹⁴ *Историја Црне Горе II-2*, 92.

¹¹⁵ Исто, 91.

¹¹⁶ Исто, 95.

¹¹⁷ Исто, 107.

¹¹⁸ Исто, 121–151.

¹¹⁹ Исто, 143.

дипломату, посланог у табор *Juannus Castrioti, unus ex dominis Albanie*, где му предовача значај његове мисије.¹²⁰ Арбанашка властела није, међутим, издала Балшу. Дошавши, после Балшине смрти, у Зету, деспот Стефан Лазаревић ступио је у преговоре са Иваном Кастриотом око судбине града Љеша – да буде заузет или срушен.¹²¹ Од ратничких племена, Млечанима су пришли Памалиоти и Тронси.¹²² Убрзо су то урадили и Паштровићи.¹²³ Племенске старешине Хота, бесне због Балшине пресуде у вези оружаног сукоб са Матагужима, прешли су на млетачку територију и ступили у њену службу још у периоду пре рата.¹²⁴ Трупe деспота Стефана Лазаревића предводио је војвода Мазарек, Арбанас, некадашњи управник Рудника и островичке власти, који је по завршетку рата столовао у Бару као десна рука српског деспота у Зети.¹²⁵ За поменутог се верује да је потом чувене арбанашке/цинцарске породице Мусаки.¹²⁶ Андрија Хумоја, изданак промлетачке арбанашке породице Хумоја, остао је лојалан српском деспоту.¹²⁷ Овај период представља почетак све чешћег учешћа арбанашких ратничких дружина у ратовима. У изворима су остали забележени Тузи, Хоти, Матагужи, Памалиоти, Тронси, Крампси, Могулси, Битидоси и др.¹²⁸ У последњим годинама живота деспота Стефана, дошло је и до сукоба са Којом Закаријом. Он је, како би га финансијски ослабио, забрањивао дубровачким трговцима да пролазе преко територије Дању, коју је Која држао.¹²⁹ Сам Која Закарија се, као турски сарадник, заједно са Стефаном Марамонтеоим и Танушем Малим Дукађином појавио 1429/30. на подручју скадарског краја, пустошећи ове области и опседајући њене градове. Град Дриваст, осим тврђаве у којој је боравио српски војвода са посадом, убрзо му се предао.¹³⁰ Као турски вазали, након пада млетачког Солуна, српски војници, под командом Ђурђевог сина, покоравали су заједно са турском војском арбанашке династе. У тим околностима, убрзо су се вратили у Дриваст,

¹²⁰ Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike, VIII*, Zagreb 1886, 211–214.

¹²¹ *Историја Црне Горе II–2*, 138.

¹²² Исто, 144.

¹²³ *Listine VIII*, 225–226.

¹²⁴ *Историја Црне Горе II–2*, 117.

¹²⁵ И. Божић, *Немирно Поморје*, 178.

¹²⁶ *Историја Црне Горе II–2*, 141.

¹²⁷ Исто, 145.

¹²⁸ И. Божић, *Немирно Поморје*, 158.

¹²⁹ *Историја Црне Горе II–2*, 155.

¹³⁰ Исто, 157.

док је Која Закарија заробљен или протеран.¹³¹ Попут 1430. и 1433 – 1436 Срби учествују и борбама, на страни султана, против побуњених Арбанаса, које је на побуну подигла лажна вест о смрти Мурата II.¹³²

Све отежанија ситуација и немогућност ефикасне одбране граница, смрт деспота Стефана и консолидација турских снага након окончања грађанског рата довели су до првог пада Деспотовине. Покушаји Ђурађа Бранковића да се у Зети и северној Албанији одржи окончани су, уз “помоћ” Млечана, Црнојевића и турских напада, предајом Медуна Турцима. Сам Стефан Црнојевић награђен је од стране Венецијанаца за учешће у рату против српског деспота.¹³³ На захтеве српског деспота 1450. да се Србији врате Бар, Будва и Дриваст Млетачка је остала глува¹³⁴. Током састанка код манастира Враћине, 6. септембра 1455, српска и арбанашка брдска племена заклињу се на верност Млетачкој републици.¹³⁵

2.3 Године расплета и борба са Турцима

Истовремено, на јужним просторима била је у току турска офанзива, која је резултовала 1415. стварањем санцака Албаније (турско *Arvanid*), који ће садржати следеће вилајете: Ергирикастри, Сопот, Клисурса, Канина, Београд (Берат), Томоринце, Искарпар, Павло Куртик, Чарталос, Акчахисар.¹³⁶ Почекат окупације Албаније значио је и почетак процеса исламизације локалног становништва. Он је, свакако, убрзанији био у областима са урбаним центрима, односно око Елбасана, Скадра, Валоне, Охрида итд. На северу, међу брдским племенима, тај процес је био далеко спорије, међу нпр. католичким племенима

¹³¹ Исто, 158.

¹³² Исто, 159–160.

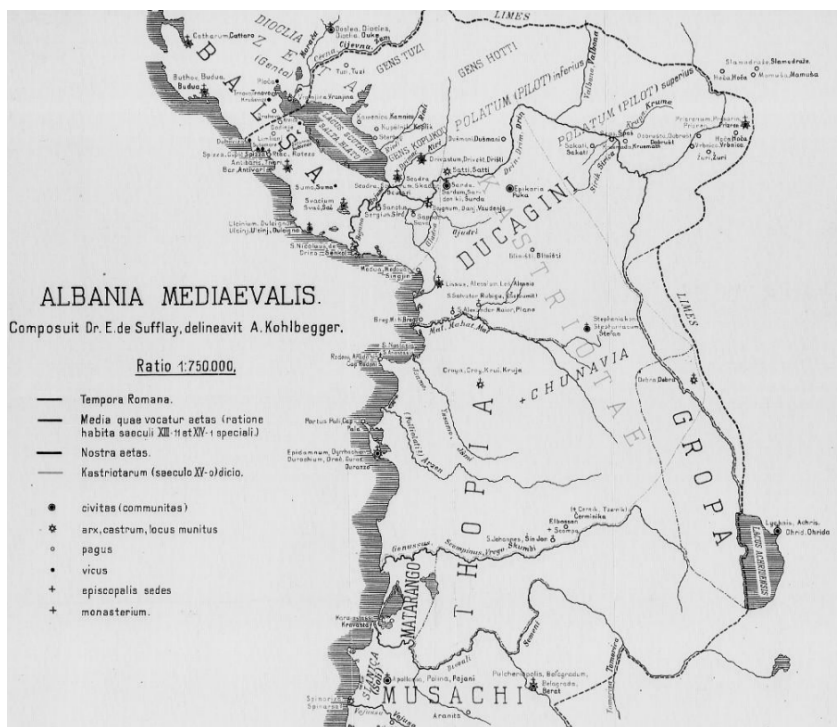
¹³³ Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike, IX*, Zagreb 1890, 450–451.

¹³⁴ Исто, 344–345.

¹³⁵ К. Лиречек, *Историја Срба I*, 381.

¹³⁶ Резултате дефтера из 1431-1432 публиковао је Халил Иналцик – *H. Inalcik, Hicri 835 tarihli Sûret-i defter-i sancak-i Arvanid*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954.

Климента и Мирдита.¹³⁷ Као што се ислам ширио из урбаних центара према перифирији, тако се и у социјалној структури арбанашких племена и ратничких дружина овај процес одвијао одозго-нагоре, односно од виших старешина према осталим деловима ових друштвених структура.¹³⁸ Арбанашке старешине на северу такође су биле склоне сарадањи са отоманским султаном, неретко постајаћи вазали, попут Дукађина који то чине 1450. током највећих борби у Албанији, или Аријанита Комнина.¹³⁹ Овај тек отпочети историјски ток и друштвено-социјални процес био је међу Арбанасима, као и Србима Зете/Црне Горе, идентичан. Клонећи се турске опасности, скривени међу мрачним планинама, подељени у племена, чували су своја племенска уређења руководећи се неписаним народним кодексима.

3. Племенска подела Арбанаса према Милану Шуфлају

¹³⁷ A. B. Kopansi, *Islamization of Albanians in the middle ages: The primary sources and the predicament of the modern historiography*, Islamic Studies, Vol. 36, No. 2/3, Special Issue: Islam in the Balkans (1997) 198.

¹³⁸ M. Behluli, *The islamization of Albanians between two grand narratives*, Uluslararası Balkan tarihi ve kültürü sempozyumu, Çanakkale 2017, 259.

¹³⁹ М. Спремић, *Прекинут успон, српске земље у позном средњем веку*, Београд 2005, 301–302.

У претходно наведеним околностима долази до иступања на историјску сцену најупорнијег хришћанског, балканског ратника петнаестог века, Ђурђа Кастриота Скендербега. Његов отац Иван Кастриот био је, зависно од ратних околности, склон да сарађује са Венецијом, или да се приклони било Турцима, било Србима, како смо то раније видели. Као и његов син, сарађивао је и са Дубровником, чијим је трговцима 25. фебруара 1420. дозволио слободан пролаз кроз његове територије око Љеша, према Призрену.¹⁴⁰ Убрзо је, 1426. приложио и приходе села Радостуше (данас Ростуша) са црквом Свете Богородице, као и село Требиште манастиру Хиландару.¹⁴¹ Дворска канцеларија породице Кастриота често је, у кореспонденцији са другима, писала на српском језику. Исто тако, познат је један цветни триод српске рецензије, који је вероватно, како упућује запис, био написан управо за Ђурђа Кастриота Скендербега.¹⁴² Из једног документа манастира Хиландара, насталог између 1425/6–1431, сазнајемо да је игуман манастира Атанасије са сабором цркве хиландарске уступио пирг Светог Ђорђа Ивану Кастриоту и његовим синовима Репошу, Константину и Ђурђу. Смрћу сваког од њих губио би се дати аделфат, те би смрћу све четворице, пирг био враћен манастиру.¹⁴³ У унутрашњем нартексу хиландарске Саборне цркве налази се гроб Репоша Кастриота, док је претходно поменути пирг и данас познат као *арбанашки*.¹⁴⁴ Мајка Ђурђа Кастриота била је, како нас обавештава његов биограф Барлети, *ћерка једног трибалског племића*.¹⁴⁵ Термин Трибал је, као и код византијских писаца, означавао Србе, а сам Барлети га је вероватно увезао желећи да стилски улепша своју књигу.

Иступању Скендербега против Турака, претходиле су побуне других арбанашких властелина, посебно побуна вођена од стране Аријанита Спате 1433, господара области

¹⁴⁰ Ј. Радонић, *Ђурађ Кастриот Скендербег и Арбанија у XV веку (историска грађа)*, Српска краљевска академија, Споменик ХСV, Београд 1942, 2 (бр. 2).

¹⁴¹ Исто, 2–3.

¹⁴² В. Ђоровић, *Један стари рукопис са Скендер-беговим поменом*, Архив за арбанаску старину, језик и етнологију, Књига IV, Свеска 1 (1969) 104–107.

¹⁴³ В. Петковић, *“Арбанаски пирг” у Хиландару*, Архив за арбанаску старину, језик и етнологију, Књига I, Свеска 1–2, Београд 1923, 196.

¹⁴⁴ Исто, 196–197.

¹⁴⁵ М. Barleti, *De Vita Moribus Ac Rebus Praecipue Aduersus Turcas, Gestis, Georgii Castrioti, Clarissimi Epirotarum Principis, qui propter celeberrima facinora, Scanderbegus, hoc est, Alexander Magnus, cognominatus fuit, libri Tredecim, per Marinum Barletium Scodrensem conscripti*, 1537, 4.

око Горње Шкумбе, а који је захватио области од Скадра до Валоне.¹⁴⁶ И поред подршке угарског краља Сигисмунда, ова побуна угашена је 1436. од стране скопског намесника Исака. Током 1443. и 1444. док су српске и савезничке трупе бележиле победе у Дугој војни, Аријанити су подигли устанак, при чему се у њиховом табору нашао и Ђурађ Кастриот.¹⁴⁷ Он је пребегао из редова јањичара назад међу хришћанске снаге. У овој турској јединици завршио је након што га је отац морао предати Турцима као гаранцију, како смо обавештени из једног писма млетачког Сената, датаног на 11. јануар 1410.¹⁴⁸ Ђурађ је, дошавши у Албанију, ослободио Кроју, док је женидбом са ћерком поменутог Аријанита, учврстио своје почетне позиције.¹⁴⁹ Убрзо је одржан састанак у Љешу, о коме говори Скендербег биограф Барлети, коме је присуствовала већина арбанашких властелина.¹⁵⁰ Формирање Љешке лиге представљало је почетак процеса координиране борбе Арбанаса против Турака, али и против Млечана.

4. Опсада града Сопота у Албанији

5. Портрет Скендербега

Убрзо је, од руке свог вазала Николе Дукађина, као жртва пао Која Закарија. Његова мајка Боша уступила је Дањ, Сати, Гладри, Дусмани и остале поседе Млечанима, што је изазвало негодовање Скендербега, који је захтевао да се њему предају Дањ и Дриваст, што је довело до рата између Скендербега и Ђурђа Бранковића са једне и

¹⁴⁶ И. Божић, *Арбанаси*, 70.

¹⁴⁷ Исто, 71.

¹⁴⁸ Ј. Радонић, *Ђурађ Кастриот Скендербег и Арбанија*, 1 (бр. 1).

¹⁴⁹ И. Божић, *Арбанаси*, 72.

¹⁵⁰ М. Barleti, *De Vita Moribus*, 31.

Млечана са друге стране.¹⁵¹ Млечани су пробали да преко Андрије Венерија инструишу Турке да ударе на Скендербега, а ако поменути млечачки посланик у томе не успе, да покуша да се са Скендербегом нагоди или да инструише браћу Дукађине против њега.¹⁵² Уследио је ускоро рат Скендербега са Турцима, што је на тренутак деловало као добар повод да се спрече даљи преговори Млечана са Скендербегом. Интервенције српског деспота против Млечана приморале су их да се споразумеју са Скендербегом. Ово је крунисано склапањем споразума 4. октобра 1448. са *Scanderbego et aliis dominis Albanie*.¹⁵³ Споразумом је Млечанима призната управа над Дањом и његовим дистриктом, враћена сва села на десној обали Дрима, док је Скендербег дао обећање да ће покушати да натера Павла Дукађина да врати отуђена села око Дања.¹⁵⁴ Претходно је покушај координисања акција Љешке лиге са снагама Јанка Хуњадија пропала јер је, како Дубровника извештава њихов посланик Паскоја Соркочевећ, угарски војсковођа одбио арбанашке предлоге.¹⁵⁵ Уследила је борба око Светиграда (данашњи Коцацки код Дебра), стратешки битног града који је Скендербег покушао да одбрани мобилишући способне борце из Дебарске жупе, а евакуишући цивиле. И поред свог труда браниоца града, Светиград је освојен 1448.¹⁵⁶

Убрзо, 1450. у току је била вишемесечна опсада Скендербеговог управног центра, Кроје. Сам град је, како видимо из извештаја Дубровачког сената Јанку Хуњадију, бранило само 1500 *ad defensionem aptissimi*.¹⁵⁷ Град је успешно одбрањен, али је предах од борбе био кратак. Скромна помоћ Дубровника и Алфонса V, натерала је Скендербега да се, у нади да ће тако имати више успеха у рату са Турцима, приклони напуљском краљу и 16. марта 1451. у Гаети, преко својих изасланика епископа Кроје Стефана и доминиканца Николе, постане званично његов вазал.¹⁵⁸ Помоћ у виду стотину пешака под командом Бернарда Вакера мало је значила, посебно узме ли се у обзир колико је напуљски краљ тражио као противуслугу. Захтевано је да Вакеру буде предата Кроја у команду, док је

¹⁵¹ И. Божић, *Арбанаси*, 72–73.

¹⁵² Ј. Радонић, *Ђурађ Кастриот Скендербег и Арбанија*, 10–13 (бр. 18).

¹⁵³ Исто, 15–16.

¹⁵⁴ И. Божић, *Немирно Поморје*, 367.

¹⁵⁵ Ј. Радонић, *Ђурађ Кастриот Скендербег и Арбанија*, 15 (бр. 21).

¹⁵⁶ М. Varleti, *De Vita Moribus*, 17–20.

¹⁵⁷ Ј. Радонић, *Ђурађ Кастриот Скендербег и Арбанија*, 19–20 (бр. 31).

¹⁵⁸ Исто, 23–24; И. Божић, *Арбанаси*, 74.

Аријанит такође требао да призна вазалство напуљском краљу, уз обећање заједничке управе у области Берата и Мусакија, као и Аријанитове контроле над Канином и Валоном, буду ли ослобођене.¹⁵⁹ Путем признавања сизеренства Алфонса V кренуће Дукађини и Петар Спан неколико година касније¹⁶⁰. Ови кораци арбанашких властелина само су сведочанство отежаног положаја у коме су се нашли. Шкртост „савезника“ дугорочно је омогућила да турска опасност дође и пред њихову капију. Тако је 3. децембра 1451. једна трећина новца, претходно опредељеног од стране Млетачке републике за помоћ Скендербегу, била потрошена за оправку которске катедрале.¹⁶¹ Алфонсова помоћ била је, скоро па симболична. На челу малобројних војних јединица слао је команданте за које је веровао да могу да успоставе ред и организују ефикасну одбрану. Тако је априла-маја 1452. његов војсковођа Рамон де Отраф требао да преузме управу над Кројом и успостави команду заједно са арбанашким старешинама. Из писма, адресираног арбанашким старешинама, сазнајемо да ратом са Турцима руководе: Ђорђе Аријанит Комнин, Мусако Мусаки и остали чланови те породице, Ђорђе Кастриот и Мусаки Топија.¹⁶² Из касније кореспонденције, видимо да је било и Срба/Словена међу редовима Љешке лиге, попут Ђорђа и Ивана Стреза.¹⁶³

Због опште опасности, настале после пада Цариграда 1453. Скендербег наредне године обавештава Млечане о нужности формирања заједничке одбране. Истовремено, Алфонсо шаље, скоро па симболичну, помоћ. Његове снаге део су Скендербегове коалиције која је поражена 1455. током арбанашке опсаде Берата.¹⁶⁴ Истовремено, претходећи великом нападу Турака 1457. на Албанију, међу властелом Љешке лиге почели су да куљају сукоби. Тако марта 1455. Алфонсо упозорава Мусаки Топију да избегава међусобне несугласице са Скендербегом.¹⁶⁵ Децембра 1455. Албрика Малета извештава миланског војводу да је Сињорија примила Мусакијеве синове, пошто је

¹⁵⁹ Ј. Радонић, *Ђурађ Кастриот Скендербег и Арбанија*, 27–28 (бр. 47).

¹⁶⁰ Исто, 47, 67.

¹⁶¹ Исто, 30.

¹⁶² Исто, 32–33.

¹⁶³ Исто, 44–45.

¹⁶⁴ И. Божић, *Арбанаси*, 75–76.

¹⁶⁵ Ј. Радонић, *Ђурађ Кастриот Скендербег и Арбанија*, 52–53 (бр. 91).

поменути *el qualle fu morto questa estate in quello conflictio dato a Scanderbech*.¹⁶⁶ Немирни Дукађини, сарађујући непрестано на релацији са Млечанима или Турцима, константно су улазили у сукобе са Скендербегом. Тек 1454. постигнут је мир између њих и Скендербега, посредством епископа Љеша и Пилота, односно папе.¹⁶⁷ У таквим околностима сусрео се 1457. и 1458. Скендербег са нападом Турака. Повукавши се у планине, Скендербег је против Турака водио герилски рат, наневши им постепено низ пораза до октобра 1457. када је папи, као доказ својих победа, послао десет турских заробљеника.¹⁶⁸ Јула наредне године млетачки капетан Кроје одбио је да пусти Скендербега у град, плашећи се да ће га Скендербег предати Турцима, због чега је вођа Љешке лиге отишао до Љеша.¹⁶⁹ Дукађинима, склоним сарадњи сарадњи са Турцима, фебруара 1459. папа Пије II претио је бацањем анатеме, не окану ли се такве политике.¹⁷⁰ Истог месеца, млетачки кнез Скадра и провизор Љеша постигли су споразум са Дукађинима о миру.¹⁷¹

Годину 1460. обележио је почетак борбе за престо Напуљске краљевине, после смрти Алфонса V. Његов ванбрачни син Фердинанд био је подржан од стране папе Пија II, миланског војводе и Скендербега. Одвлачећи своје снаге у јужну Италију и сам Скендербег отиснуо се тамо септембра 1461. путем Дубровника.¹⁷² У граду Светог Влаха предат му је новац, по наредби папе, претходно скупљен у сврхе крсташког рата¹⁷³, док су га Дубровчани снабдели двопеком.¹⁷⁴ У међувремену, отомански поход на остатке византијске власти на Пелопонезу 1461. и Трапезунт релаксирани су ситуацију на Скендербеговим границама, све до фебруара 1462. када је војсковођа Љешке лиге морао да се врати у домовину због турске опасности.¹⁷⁵ Ово је у вези са најавама о долазећој турској инвазији, односно *maxime contra Schanderibecho e contra Bossinexi*, потврдио је

¹⁶⁶ Исто, 57–58.

¹⁶⁷ И. Божић, *Немирно Поморје*, 368–371.

¹⁶⁸ Ј. Радонић, *Ђурађ Кастриот Скендербег и Арбанија*, 95 (бр. 157).

¹⁶⁹ Исто, 102.

¹⁷⁰ Исто, 104–106.

¹⁷¹ Исто, 106.

¹⁷² И. Божић, *Арбанаси*, 78.

¹⁷³ Ј. Радонић, *Ђурађ Кастриот Скендербег и Арбанија*, 95 (бр. 210).

¹⁷⁴ Исто, бр. 21, 95.

¹⁷⁵ Ј. Радонић, *Ђурађ Кастриот Скендербег и Арбанија*, 130 (бр. 228).

посланик Стефана Вукчића Косаче у Веницији 18. марта 1462.¹⁷⁶ Како би помогли смиривање унутрашњих сукоба међу арбанашком властелом, као предуслов за поход против Турака, Млечани шаљу 1463. Гаврила Тревизана код Леке Дукађина. Он успева да га удаљи од Турака, при чему се поменути Лека Дукађин приближава Млечанима и наредне 1464, посредством драчког епископа, мири се са Скендербегом.¹⁷⁷ У међувремену, много локалне арбанашке вође учествовале су у борбама на страни Млечана. Тако су Која Хумоја и двојица браће Педантари (од укупно седморице) погинули током јуриша на Сати, док је Василије Угрин изгубио десну руку, браћа Запа вид.¹⁷⁸

Септембра 1463. склопљен је савез Млетачке и Угарске о покретању новог крсташког рата,¹⁷⁹ коме се придружио и Скендербег.¹⁸⁰ Због Скендербегове способности да обезбеди планинске кланце, те мањих трошкова транспорта, кардинал Павије предлагао је да се хришћанска коалиција скупни у Албанији и Дубровнику.¹⁸¹ Ипак, слаби одзив војски и смрт папе Пија II августа 1464. спречили су покретање крсташког рата.¹⁸² Истовремено, јавиле су се сумње да Скендербег потајно сарађује и одржава комуникацију са Турцима.¹⁸³ Ипак, његов напад на турски кастел септембра 1464. одагнао је такве сумње.¹⁸⁴

Целокупну наредну годину обележило је вагање Млечана да склопе мир са Турцима¹⁸⁵, те обећањима Матије Корвина папи Павлу II да ће наредне године покренути нове акције против Турака.¹⁸⁶ Фебруара 1466. било је јасно да до мира између Млетака и Турака, а тиме и у скендербеговим земљама, неће доћи.¹⁸⁷ У пролеће стижу извештаји да је султан *he ala Sophia* и да се припрема *contro Scanderbecho*.¹⁸⁸ На Албанију су ускоро

¹⁷⁶ Исто, бр. 236, 132–133.

¹⁷⁷ И. Божић, *Немирно Поморје*, 379–380.

¹⁷⁸ Исто, 377.

¹⁷⁹ Ј. Радонић, *Ђурађ Кастриот Скендербег и Арбанија*, 143–145 (бр. 252).

¹⁸⁰ Исто, бр. 256, 147–148.

¹⁸¹ Исто, бр. 257, 148–151.

¹⁸² И. Божић, *Арбанаси*, 79.

¹⁸³ Ј. Радонић, *Ђурађ Кастриот Скендербег и Арбанија*, 160 (бр. 278).

¹⁸⁴ Исто, бр. 283, 161–162.

¹⁸⁵ Исто, бр. 295–298, 169–171.

¹⁸⁶ Исто, бр. 302, 174–175.

¹⁸⁷ Исто, бр. 310, 179.

¹⁸⁸ Исто, бр. 313, 181.

ударили Турци, пустошећи њену унутрашњост, иако је Кроја и даље одолевала опсади. Скендербег је успео да нанесе пораз опсадним снагама Балабан-бега. Папска помоћ, у виду 5000 дуката, дарованих Скендербегу после његове посете Риму крајем 1466. мало је значила.¹⁸⁹ Иако је још једанпут успео да одбрани опседнуту Кроју, изнурен и остарео, вођа Љешке лиге окончао је свој животу у “родном граду” противтурског савеза, 17. јануара 1468.¹⁹⁰ Барјак борбе против Турака, уз подршку Млечана, накратко је преузео Иван Црнојевић, Скендербегов сестрић. Међутим, ово није спречило даља турска освајања. Године 1478. пала је Кроја. Са њом су, поред Скадра који је предат споразумом 1479, пали Дриваст и Љеш. Коначним падом Драча 1501. целокупна Албанија је освојена.¹⁹¹ Заузећем Албаније, Турци су ову територију (заједно са неким суседним) поделили на скадарски, елбасански, охридски и валонски санџак који су имали осамнаест кадилука.¹⁹²

3. Ширење арбанашких територија

3.1 Структура одвијања процеса

На претходним странама, избегавајући уплив у комплексност питања порекла Арбанаса, истакли смо Кроју и њену околину као изворну област Албанаца. Проматрајући изворе, читаоцу несумњиво запада у око релативно брза документованост ширења арбанашког етницитета на подручја ван Кроје. Арбанашкој демографској експлозији непорециво је погодала чињеница да су Арбанаси били већином сточари, чиме су

¹⁸⁹ И. Божић, *Арбанаси*, 80–81.

¹⁹⁰ Исто, 82.

¹⁹¹ Исто, 83–84.

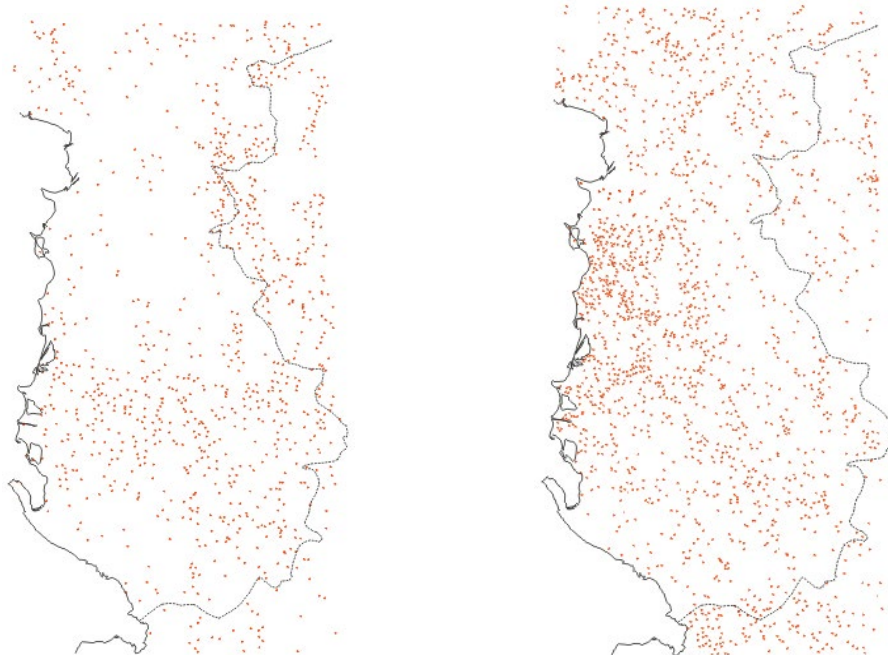
¹⁹² *Арбанашке студије* I, 293.

њихове миграције на друга подручја биле засигурно брже. Да су Арбанаси превасходно горштаци и сточари истиче Скок, дајући пример како Арбанаси немају свој израз за кошење, већ су освојили словенски израз – *me kosit*.¹⁹³ Сличне закључке наговестио је Анонимов опис Европе, који за Албанију каже да *обилује стоком, сиром и млеком, али не обилује житом и вином*, те да у њој *нема градова, утврда, градића, тврђава и села, него људи живе у шаторима и увек се селе с једног места на друго по племенима и родовима*.¹⁹⁴ Овај географско–политички трактат настао је почетком четрнаестог века, када је албанизација већ била у жеку, стављајући у други план оно што је посведочила топонимистика – да су подручје савремене Републике Албаније масовно насељавали Словени. Како истиче Лома, позивајући се на радове Вајганда и Селишчева, видљиво у очуваним словенским топонима, али и развојном путу античких топонима, односно њиховом словенизовању.¹⁹⁵ Селишчева анализа топонима словенског и арбанашког порекла у Албанији, представљено на карти, јасно оцртава претходно помињану Кроју као изворни центар из ког се постепено ширило арбанаштво. Овде притом треба истаћи да то што одређено насеље има несловенско име, не значи да је његово име арбанашког порекла.

¹⁹³ П. Скок, *Долазак Словена на Медитеран*, Сплит 1934, 60.

¹⁹⁴ *Descriptio Europae Orientalis*, 116.

¹⁹⁵ А. Лома, *Словени и Албанци до XII века у светлу топонимистике*, Становништво словенског поријекла у Албанији, Титоград 1991, 282–283.

6. Насеља са словенским (лево) и несловенским (десно) именима

Анализирајући османски дефтер Албаније из 1431–32, који је публикувао Иналцик¹⁹⁶, Храбак¹⁹⁷ проналази да је угрубо половина топонима словенског порекла.¹⁹⁸

¹⁹⁶ А. Inalcik, *Hicri 835 tarihli Süret-i defter-i sancaki Arvanid*, Ankara 1954.

¹⁹⁷ Б. Храбак, *Арбанашке студије*, књига I, Београд 2005, 34.

¹⁹⁸ Аљине, Андришово, Ардосове, Бабуни, Балице, Бања, Барвен, Бацко (Горица), Баштов, Баштаниј, Беловоде, Белуш (код Копришта), Бетове, Бечиште, Бзоде, Билени, Бистрица, Блатен, Блаце, Блашове, Бога, Богдре (?), Боголин, Бодриште, Бојан, Болени, Болицане, Болшани, Борозиј, Борши, Бране, Бранен, Брасте, Братуше, Браце, Браштане, Браштени, Брзи, Бузводе, Буђен, Булзичицко, Бунавје, Бурни кук, Бурани, Бушине, Вајонети, Валтице, Валчиште, Вардени, Варибоб, Васавани, Вебениште, Великатес, Велихове, Велиште, Велкоље, Велогаште, Вешане, Виден, Видолуште, Визеште, Вијаниште, Вилиграну, Вино, Виноказ, Висацко, Вицане, Вишане, Влацполик, Влашнице, Влуше, Водице, Воштане, Врабјан, Враг, Враниште, Врање, Врбе, Врбеник, Вреставе, Врешње, Врешти, Врсек, Вунари, Вуне, Вуновје, Габрве, Гардик, Гирачице, Глобочица, Голгабочиште, Голеш, Гонфоње (?), Гораници, Горице, Грабјане, Градице, Граждане, Грачани, Гренане, Грбели, Грјане, Грамадович, Грцени, Гулице, Дамези, Дардане, Дебровиште, Дебројани, Дерајне, Дивјани, Дибричени, Добраник, Добратини, Добродице, Добруше, Дол, Доли, Домцко, Доњан, Дораклик, Дорбаре, Дорези, Доризе, Драгат, Драгош, Драгуште, Драчивице, Драговце, Драгове, Драговице, Дрбац, Дренице, Дреново, Дригани, Дрни, Дулгајнове (?), Дилцко, Дупине, Едрини, Ерденице, Забокин, Забрђани, Завене, Загорје, Загре, Звенарице, Здвјани, Зелујани, Зеље, Злехове, Зиниште, Злини,

Злитар, Зранишаве (?), Зрничко, Зрнусек, Зурдини, Жабљак, Жамжан, Жирезде, Житолин, Жутове, Измиц (Вајунити), Измосле, Илијани, Исниште, Истрели, Јапове, Јелизане, Јуваниште, Кавариледич (?), Кајце, Кајце, Какри, Какодин, Какоси, Каланци, Калачиште, Калати, Калечиште, Каменице, Каменичко, Каманичесте, Камачиште, Камилјани, Камичени, Капани, Кардик, Карпене, Касник, Кашчиште, Кемиштениј, Керебнице, Кирјане, Кирдерјани, Кирасин, Кирахове, Китлаз (Вајонетја), Клазезни, Мали Клобучар, Козане, Козерни, Кокопови, Кокотел, Кокрсни, Кокуне, Колковце, Колојне, Колорци, Комнана, Конице, Копренцо, Копријане, Копроште, Кора, Корасиј, Коре, Корит, Корицане, Корниште, Косрице, Костани, Костинчко, Крабове, Крабен, Краве, Крадиц, Краине, Крајнко, Краминце, Крапи, Крапицко, Красник, Краштане, Креволки, Крескавец, Крештани, Криволук, Крлице, Крпене, Крпице, Крушевич, Крушево, Крушове, Крчаји, Кудени, Кузи, Кукаре, Куке, Кумани, Курине, Курјани, Курова, Кути, Кучкова, Кучова, Велике и Мале Лабове, Лавдани, Лагани, Лајане, Лаини, Лаште, Леванај, Леника, Лепени, Летизде, Лешан, Лешане, Лешине, Лешове, Велике и Мале Лешне, Лешнице, Вајунитја, Либноше, Либохове, Ливезиште, Ливиње, Лика, Липе, Липковец, Липош, Липтово, Литениј, Литониште, Лицојане, Лиште, Локове, Лопеш, Лубина, Лубоње, Лувиње, Лук, Лушице, Маденик, Мајане, Мајени, Малзене, Малне, Манице, Мањани или Маденик, Маркиноште, Мидозде, Мизацко, Миревијац, Мирсова, Мало Модезе, Могила, Мокнар, Молкиле, Молниште, Момчиле, Монастирце, Мрозовиште, Мрчени (Мазени), Мујдогорјане, Муштинике, Начејоште, Нивјане (Загорје), Нивице, Нијани, Нованиј, Ново Село, Новослани, Нокве, Обраниште, Одорице, Одрицани, Олсени, Орониште, Основа, Ослизвизде, Осрице, Острог, Остронај, Отепане, Отове, Павели, Паљенке, Паљево, Панков, Папрени, Пастовце, Патизе, Патолове, Пелник, Пепуле, Пополич, Песја, Петан, Петерлич (?), Петри, Пештани, Пизавиште, Пилури, Пистравич, Пице, Пишева, Пиштане, Плавовце, Плаплице, Плеша, Плоче, Плош, Поган, Подјадец, Покроник, Полани, Полуте, Пољани, Поповиште, Поричане, Порочели, М. Пресани, Пресијани, Престове, Просток, Призде, Прилске, Приске, Приште, Проштани, Прсак, Пунавје, Равише, Равиште, Равше, Радили, Радише, Ралани, Рас, Рахове, Раховце, Рејкан, Рестовице, Риба, Рибани, Рибек, Ријлек, Рипеш, Ричове, Рогов, Рогожина, Ројник, Русати, Руши (Вајунитја), Садек, Сакуле, Сенице, Мало Селиште, Селце, Селчани, Сељани, Сенице, Сетан, Сетнице, Силице, Скрештане, Скариле (?), Скоњан, Скоробатине, Скрцани, Скуране, Скурец, Сланце, Смокина, Смоктин, Собоки, Совник, Сојник, Сопине, Срадиште, Срачане, Старзе, Степани, Стојани, Сторјане, Стравани, Стравоскази, Стракове, Стрoјине, Струман, Сузница, Суратско (?), Сутин, Терапчиште, Тодори, Тојани, Траши, Трбас, Трбухе, Тргохове, Тренавице, Трепљаниште, Трново, Трица, Турижде, Тусница, Тушники, Уљани, Уљаник, Уманце, Умјани, Ускорјаци, Ускоројде, Уртосолиште, Фраштани, Харлове, Хаскове, Хелм, Хламерци, Хотиште, Хотове, Хоштове, Хрват, Хрватове, Хумелице, Цепане, Црновите, Црковице, Црнице, Црногач, Црноглаве, Црногорице, Чаговиште, Чапришиште, Чарник, Чепини (катунско село), Чербетово, Чисте, Цртијак, Шепри (Загорје), Шичеце, Шинак, Шитиште (Житиште), Штегац, Штепарц, Штврб; Б. Храбак, *Арбанашке студије*, књига I, Београд 2005, 34–37.

Како је ово први турски попис арбанашких (и ширих територија), он је уједно и напрецизнији по питању очуваности топонима.

Неки од ових топонима могу нам рећи више и о животу словенског становништва онога доба. Иако топоними, попут Вунари, Вуне, Кокотел, Краве упућује на сточарство као једно од занимања становништва, већина топонима сведочи о земљорадничким активностима становништва. Тако сазнајемо за топониме какви су Житиште, Житолин о гајењу житарица, Нивице, Нијани и Црнице (може имати вишеструко значење, додуше) о обрадивим површинама земље, док са друге стране топоним Вино, Виноказ сведочи о постојању винограда, док нам топоними Роба, Рибани и Уљаник говоре да су се локални Словени бавили риболовом и гајењем пчела, али и производњом клобучастих капа или капа генерално– Клобучар. Село Лопаш носи име по истоименом делу рала. Приметни су и топоними фитонимског порекла, попут Крушевича, Дреново. Раховце пак, сведочи о присутности ораха. Уртосолиште би могло да вуче корен свог имена из солишта на којима се сољу хранила стока. Међу хришћанским феудалцима налазимо и оне словенских имена, као што су Павле Куртић (управља читавим вилајетом), те тимарнике Мркшу, Остоју Ђурђева и Павла Матранића.¹⁹⁹

Поменути Анонимов опис Европе из 1310. открива нам и на којој начин је текао процес арбанашког заузимања земаља, што ће омогућити каснији увод у процес арбанизације. Анонимни аутор наводи да *поменуто краљевство Албаније сада нема ниједног краља, али земља је подељена између кнежева који њом управљају и који никоме нису подређени.*²⁰⁰ Он даље наводи да *осим ове две у суседству има и друге провинције, односно Кунавију, Стефанатум, Пилот и Дебар. Те провинције плаћају данак овим Албанцима и као да су им потчињене јер људи одатле обрађују њихову земљу, негују њихове винограде и послужују шта треба у њиховим кућама. Становништво ових провинција не сели се с места на место као горе поменути Албанци, него имају чврсте куће и насеља, а нису прави католици, нити прави шиизматици.*²⁰¹ Области Кунавије (у горњем току реке Мат), Пилота (у долини Дрима) и Дебра (на ушћу реке Радике у Црни

¹⁹⁹ Исто, 38.

²⁰⁰ *Опис источне Европе*, 117.

²⁰¹ Исто, 118–119.

Дрим), Стефанијаке (источно од данашње Тиране) посебно су извоједене, иако је у некима од њих, као што ћемо касније видети, већ отпочела арбанизација. Много интересантнији податак јесте оно о наметању власти арбанаških сточара над земљорадничким становништвом које је, може се оправдано сумњати, било махом словенског порекла, како сумња Ћирковић.²⁰²

3.2 Продор на околне просторе

Једна од области које су се нашле на удару била је она око Дебра. Потврду да је на овом подручју, којим ће касније превладати Албанци Геге, било махом Словена (односно Срба или Бугара) потврђује Скендербегов биограф Барлети, приликом помена битке код Светиграда. Барлети наводи *Superior Dibra montuosa est et aspera, ferax tarnen et Macedoniam tum ipsa loci vicinitate, tum similitudine morum contingens. Bulgari sive Tribali habitant, ferox in armis gens et non minus Scanderbego multis praeclarae virtutis fidelique meritis grata. Propior tamen externis quam Epiroticis moribus et adhorens multo ab Albano cultu, Graecanico ritu victitabant et plerasque eorum superstitiones sequebatur.*²⁰³ Албанци ће временом превладати на подручју Пишкопеје (околина Дебра) и око Мата, те ће те области бити један од главних популационих резервоара за њихов пробој на исток, према подручју Кичева и Тетова.²⁰⁴ Албанизација ће ухватити замах крајем седамнаестог века, те ће се на путу главног удара наћи западномакедонска краишта, Горњи и Доњи Полог, тетовски, гостиварски, дебарски, кичевски и струшки крај.²⁰⁵

²⁰² Погледати С. Ћирковић, *Трагови словенског становништва на тлу Албаније у средњем веку, Становништво словенског поријекла у Албанији*, Титоград 1991, 43–56.

²⁰³ М. Barleti, *De Vita Moribus*, 140 и Љ. Бастова, С. Зоговић, *Марин Барлети о учешћу македонског становништва у Скендербеговим борбама против Турака, Становништво словенског поријекла у Албанији*, Титоград 1991, 689–696.

²⁰⁴ Ј. Трифуновски, *Албанско становништво у Македонији*, 19–23.

²⁰⁵ Г. Тодоровски, *Демографските процеси и промени во Македонија од крајот на XIV век до балканските војни*, Скопје, 2000, 144.

Пробој Арбанаса према југу ишао је споро и постепено. Њихов први помен на јужним подручјима је у једном венецијанском документу из 1210. где је споменуто да подручја наспрам Крфа насељавају Арбанаси.²⁰⁶ Као што смо већ поменули²⁰⁷ њихова служба властима *Regnum Albaniae* омогућила им је несметано ширење власти, илустровано даривање подручја између Драча и Валоне породици Музака 1337. Убрзо се догодио и поменути напад Арбанаса на подручја око Валагрите и Канине, те заузимање тврђава Скрепарион, Клисуре и Тимориона.²⁰⁸ Уколико узмем у обзир раније цитиране речи Гијома Адама, о пресијама Стефана Душана према локалним Арбанасима, покретање ових Арбанаса према југу, заједно са српском војском, могла је служити као вентил за ослобађање од њиховог популационог притиска.²⁰⁹ Присутност Арбанаса у Тесалији може се потенцијално померети неколико деценија уназад, на седамдесете године тринаестог века, узмемо ли у обзир уговор Михаила VIII Палеолога са епирским деспотом Михаилом II Анђелом, којим је предвиђено насељавање Арбанаса у Тесалију, како би бранили ово подручје од војске Атинског војводства.²¹⁰ Дакле, реч је о сличној “рецептури” сарадње као и по питању односа *Regnum Albaniae* и Арбанаса. Већ 1325. Марин Санудо Торчело наводи како да је *Бог послао Арбанасе као кугу на Тесалију*. Реч је вероватно о истим оним Арбанасима код којих је византијски великаш Сиргијан пребегао 1333. У том периоду у изворима срећемо племена Малакасија, Буја и Месарита, које се налазе у Тесалији.²¹¹ У повељи Михаила Гаврилопула граду Фанариону 1342. обавезује се поменути, да нити он, нити његови наследници, неће у околнини насељавати Арбанасе, већ да ће остати само они који су, према царевом хрисовуљи и простагми, већ раније насељени. Према хрисовуљи Јована Кантакузина из 1342. обавезама тесалијских великаша, у случају ратовања западно од Хриstopoља, предвиђа мобилизацију ромејске и албанске војске. Арбанаси се, такође, помињу као становници Тесалије у повељама цара Јована Уроша 1372. и патријарха Нила 1382.²¹² Интересантно је како се временом, у

²⁰⁶ К. Giakoumis, *Fourteenth-century Albanian migration and the 'relative autochthony' of the Albanians in Epeiros. The case of Gjirokaster*, *Byzantine and Modern Greek Studies* 27 (2003) 176.

²⁰⁷ Види стр. 12.

²⁰⁸ Б. Ферјанчић, *Србија и Византија*, 526.

²⁰⁹ Погледати стр. 15.

²¹⁰ Исто, 527.

²¹¹ Исто, 528.

²¹² Исто, 530.

писаним изворима, термин Епирци и Арбанаси поистовећује. Тако у наслову Барлетијевог дела Скендербег носи титулу *Epirotarum Principis*. Вођа Љешке лиге подсећа у писму Орсинију да *поу ни chiamато Epiroti*, те му поручује да треба да зна да су његови преци *et hebbero con Romani grande bataglie et troviamo*.²¹³ Мартин Сегон назива Арбанасе Епиротима (*Epirote, Epirotice gentes*).²¹⁴ Године 1483, венецијански племић и драмски писац Томасо де Мецо објављује драму *Епирцац/Епирота*, односно *Албанац*, пошто су два појма већ поистовећена, при чему се сама драма односи на Албанца.²¹⁵

Арбанизација северних области и приморских градова, према доступним изворима, делује као најбоље документована. Она је, неретко била последица старадања градова и осталих насеља у природним непогодама, ратовима, те епидемијама куге. Већ смо поменули²¹⁶ како су се крајем тринаестог и почетком четрнаестог века Арбанаси већ нашли у Драчу, свакако и даље као, мада осетна, мањина. У документима четрнаестог века, везаним за подручје Валоне и Канине, становници ових градова називају се Грцима.²¹⁷ Иако је продор Арбанаса у ова подручја отпочео око 1335, немогуће је испратити њихову распрострањеност у овом периоду. Једино имамо обавештење да бродови из Корона и Модона Арбанасима Химаре и Валоне продају се по нижој цени. У раније поменутом дефтеру Албаније, срећемо Арбанасе као тимарлије.²¹⁸ У оснивачкој повељи манастира Хиландара из 1198. Стефан Немања уосталом наводи да је *од Арбанаса Пилот* заузео, што нам говори да је област Пилота, у то време жупа у поречју Дрима, која се простирала од места спајања Црног и Белог Дрима до околине Скадра, већ потенцијално захватило арбанашење, или аутор повеље под овим подразумева да је поменута територија била под управом арбанашких владара. Ана Комнина у Алексијади наводи да је река Дрим крајем XI и почетком XII века била граница између Ромејског царства и *Далмата*, тј. српске државе краља Константина Бодина и великог жупана

²¹³ Ј. Радонић, *Ђурађ Кастриот Скендербег и Арбанија*, 120–121 (бр. 199).

²¹⁴ С. Ђирковић, *Албанци у огледалу јужнословенских извора, Илири и Албанци*, Београд 1988, 337.

²¹⁵ А. Collier, М. В. Mitchell, *A Renaissance Entertainment: Festivities for the Marriage of Cosimo I, Duke of Florence in 1539*, 1968, 31.

²¹⁶ Погледати стр. 8–9.

²¹⁷ М. Антоновић, *Област Валоне и Канине*, 173.

²¹⁸ Исто, 174.

Вукан.²¹⁹ Нажалост, извори након тога јако дуго ћуте. Из Врањинске исправе из 1242. сумњиве аутентичности срећемо арбанасе којима се, као друштвеној категорији, забрањује, као и осталим жупљанима, да имају зимовишта на поседима манастира Светог Николе на Врањини. Краљица Јелена такође повељом забрањује да *или Срби, или Латину, или Арбанасу, или Влаху* да наносе штету овом манастиру.²²⁰ У повељи краља Милутина са краја тринаестог века помињу се крајински *Арбанаси*. Реч је о подручју између Румије и обала Скадарског језера.²²¹ Године 1335. извесни трговац Михајло Толишић из Дубровника је пловећи лађом од Светог Срђа до Скадра нападнут од стране неких Арбанаса.²²² Ово упућује да је на ширем подручју Врањине и око Скадарског језера већ увелико отпочела арбанизација. Из тог периода је и извештај Гијома Адама – *Sunt eciam Albanensium quatuor civitates, videlicet Polati Majoris, Polati Minoris, Sabatensis et Albanensis, que omnes cum predictis civitatibus Latinorum Anthibarensi archiepiscopo et ecclesie jure metropolitano sunt subjecte. Et licet Albanenses aliam omnino linguam a latina habeant et diversam, tamen litteram latinam habent in usu et in omnibus suis libris. Latinorum igitur potencia infra civitatum suarum ambitum continetur.*²²³ Дакле, ратоборни барски архиепископ Гијом Адам наводи како *Albanensium*, где живе *Albanenses* који пишу латинским писмом, чине четири области – Велики и Мали (односно Горњи и Доњи) Пилот, Сати и Албанон. Насељавање Арбанаса на подручје Косова и Метохије²²⁴ документовано је у Светоарханђелској хрисовуљи (обнародована најраније 1348.) цара Душана, где се наводе арбанашки катуни додељени манастиру. Анализом повеље, Синиша Мишић убицирао је већину ових катуна: катун Мађерци представља данашње село Мађаре (у суседству Јанчишта) североисточно од Ораховца,²²⁵ катуни Белоглавци налазио се у истом крају (у међувремену је ишчезао),²²⁶ вероватно и Флоковци,²²⁷ село катун

²¹⁹ П. Коматина, *А од Арбанаса Пилот*, 261–262.

²²⁰ М. Благојевић, *Арбанаси у светлости најстаријих српских извора*, сепарат из Зборника Матице српске за историју, бр. 75–76 (2007) 14–15.

²²¹ Исто, 15.

²²² *Acta Albaniae I*, 234 (бр. 790).

²²³ М. Šufraj, *Pseudobrocardus*, 149.

²²⁴ За више информација о становништву Косова и Метохије у четрнаестом веку погледати: Б. Милутиновић, *Становништво Косова и Метохије у 14. столећу (етничка структура)*, Манастир Бањска и доба краља Милутина, Ниш/Косовска Митровица/Манастир Бањска 2007, 31–50.

²²⁵ С. Мишић, Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд 2003, 199.

²²⁶ Исто, 187.

Чрнча је потеницијално село Црнве код Истока,²²⁸ катун Цапарци је данашње село Цапарце северно од Призрена,²²⁹ катун Шпинадинци је данашње село Шпенадија северно од Призрена,²³⁰ док је катун Новаци данашње село Новакe (суседство села Смаћ) северно од Призрена.²³¹ Катун Гоновци је било немогуће убицирати.²³² Убицирање ових села сведоче нам како је, већ средином четрнаестогa века, на подручју Метохије, око Белога Дрима, увелико била у току арбанизације.

Нешто више података о продору Арбанаса у градове може нам пружити љешка капитула из 1433. која нас обавештава како у Љеш нико од становника не плаћа закуп, те како постоји неразумевање између млетачких власти у граду и нових становника, који су покушавали да провизора подуче локалним обичајима. Ови нови становници били су, може се оправдано сумњати, Арбанаси придошли из околних подручја.²³³ Истовремено, побуне српских и романских становника и пронијара на подручјима Млетачке Албаније, последично су доводили до изгона поменутих људи из градова и села млетачке територије. Током тих побуна Арбанаси су се, често, држали млетачке стране, бранећи њене градове и борећи се против побуњеника, а због чега су касније даривани новим поседима. Тако је 1410, Сенат Млетачке републике потврдио даривање поседа, претходно у власништву Николе Лупардина и Андрије Склава, Димитрију Сигецију за храбро држање у борби против побуњеника. Увођење млетачке власти у Улцињу 1422–1423 било је праћено протеривањем неких грађана и давањем њихове имовине другима, међу којима су и арбанашки Памалиоти.²³⁴ За разлику од клера, пронијари и војници арбанашког порекла неретко су прибегавали насиљу на млетачким поседима, покушавајући да се наметну локалним сељацима, тиме правећи проблем и млетачким властима. Из тих разлога у документима петнаестогa века налазимо забране против насељавања Арбанаса. Тако из улцињске капитуле из 1423. сазнајемо да су локалне власти захтева да Венеција

²²⁷ Исто, 209.

²²⁸ Исто, 210.

²²⁹ Исто, 209.

²³⁰ Исто, 210.

²³¹ Исто, 201.

²³² Исто, 191.

²³³ М. Антоновић, *Град и жупа*, Београд 2003, 286–287.

²³⁴ Исто, 288–289.

забрани сађење нових винограда од стране Арбанаса. Из захтева дривастијских властима новоуспостављеној млетачкој власти сазнајемо да су, а што је изгледа био и део градског статута града Дриваста, захтевали уништавање арбанашких винограда, да Арбанас кућу у граду или дистрикту може подићи само уз дозволу комуне, да Арбанаси не смеју имати пронију у граду или дистрикту.²³⁵ Пробој Арбанаса, али и Срба/Словена, на подручју Дриваста, града статутарно заштићеног од њиховог насељава, потврђује и малобројно присуство Срба и Арбанаса међу дривастијским пронијарима – тек два Србина и један Арбанас.²³⁶ Од ових закона ипак није имало много користи, нарочито у налетима арбанашких становника после коначног пада Албаније 1479, када у Улцињу чак долази до процеса арбанашења и градског становништва романског порекла.²³⁷ Анализирајући податке из периода успоставе турске власти на подручју око приморја и Бојане, Пешикан издваја четири зоне где је преовладавало српско/словенског становништво:

- **Подручје Полимља (западно од Гусиња до поречја Цијевне):** овде је убицирано у четрнаестом веку дечанско село Врмоша, потенцијално део атара Грнчарева, као и северни бањски катун Смудирози
- **(Дечански) Алтин**
- **Источна Зета (источно од Скадарског језера):** села Кадарун, Купелник, Подгора, Љушта, Жањева,
- **жупу/нахија Гораји код Призрена:** десетак села налази се на тлу Албаније

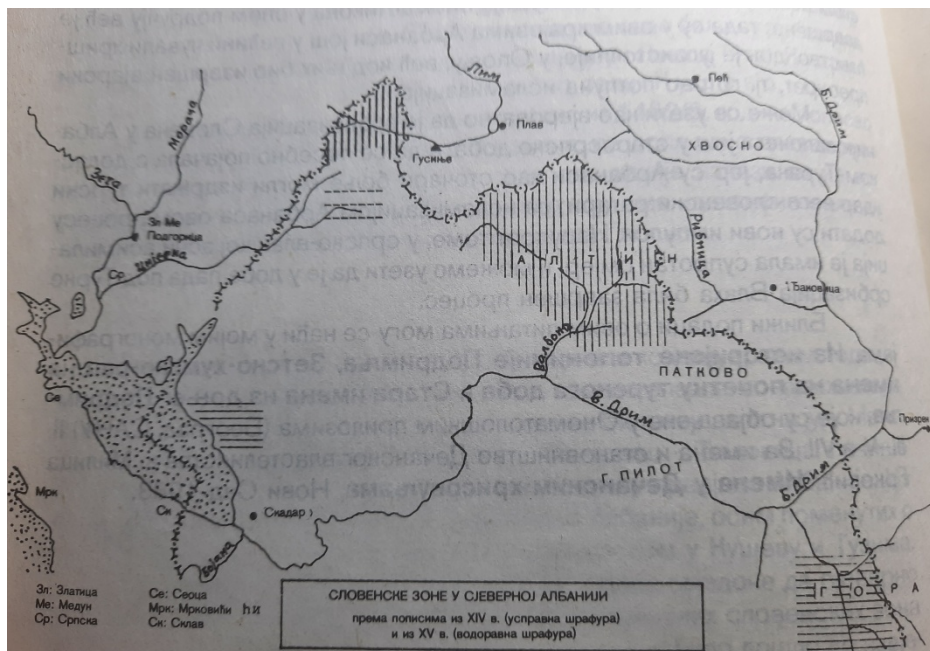
Југ Метохије, односно линија Сува Река–Ораховац–Ђаковица, представљало је српско-арбанашку популациону зону, као такву подложну арбанизацији.²³⁸ Касније управо та мешовита подручја постају прва која се потпуно арбанизују.

²³⁵ Исто, 302–303.

²³⁶ *Историја Црне Горе II–2*, 181.

²³⁷ Ј. Вукмановић, *Етнички процеси и састав данашњег становништва у Улцињу*, Етнолошких преглед, 10 (1972) 23.

²³⁸ М. Пешикан, *Свједочанства старих пописа о становништву сјеверноалбанског и сусједног југословенског подручја крајем средњег вијека*, Становништво словенског поријекла у Албанији, Титоград 1991, 190.

7. Словенске “оазе” севера Албаније XIV и XV века, према Митру Пешикану

Попис Скадарског санцака из 1485. показао је да у Скадарској нахији арбанашки антропоними чине чак 62,33%, а српски/словенски 25,67% свих антропонима. Нахија Дриваст садржала је тек 6,1% српских/српских, док је арбанашких било 82,33% од свих антропонима.²³⁹ За даље демографске процесе на северу садашње Републике Албаније, анализирајући дефтере за санцаке Скадар, Дукађин, Призрен и Вучитрн из 1582/3. и 1591, Милан Васић дошао је до следећих закључака. Подручје западно од реке Бојане, између Скадарског језера и Јадрана било је изразито мешано, уз доминацију српских/словенских топонима (што сведочи о негдашњој доминацији српског/словенског становништва), при чему су већину становништва нахија Забојана и Крајина чинили Арбанаси. У нахијама Шестан и Мрко доминирају Срби, као и у селима нахија у Зети. У Бјелопавлићима, Вражегрмцима и Поборима готово и да нема Арбанаса, док је њихов број у Подгоричкој и Жабљачкој нахији малобројан. У Кучима, иако већински српским, има присутних Арбанаса, док код Климената и Хота преовлађују. На подручју источно од Бојане, арбанашење и арбанашке миграције већ су знатно промениле етничку слику. Овде су Срби присутни у Скадру и енклавама, док су у већини места већина Арбанаси. Присутна је

²³⁹ Б. Храбак, *Арбанашке студије* I, 38.

велики број словенски/српских топонима. На Метохији пак, од 235 села, тек у њих тридесетак срећемо арбанашких живаљ.²⁴⁰ Овде доминира српско становништво. Арбанашке миграције и даљу су благо мењале етничку структуру на Косово и Метохији. Тако је попис области Бранковића из 1455. забележио само 46 (према имену одређених) арбанашких домаћинства у 23 села.²⁴¹ Реч је о споријем, али приментом процесу. Те тако села алтинског краја, која су у средњем била српска (сем села Греви), постепено подлежу арбанизацији и формирању већински арбанашке зоне на подручју од Ђаковице до Белог Дрима²⁴². Овај процес ће се нагло убрзати након Велике сеобе Срба 1690.

Низак степен развоја Арбанаса и њихова отуђеност од осталих етницитета због племенског начина организације друштва и језика, онемогућавао је брз процес арбанизације Словена. Овај процес моћи ће ефикасно да отпочне тек развојем арбанашког друштва и напуштања, у одређеним случајевима, племенског начина организације. Тако ће, претходно помињана племена из анжујског пописа²⁴³ већ у четрнаестом веку бити ослабљена, док ће политичка снага прећи на одређене арбанашке породице, које ће преузети улогу племства и локалне властеле. Њих срећемо у документима придошлих Анжујаца, под називом *comites et barones regni Albanie*. Тако је Владо (Блиништи) 1274. био византијски стратиот (*miles*), потом је пришао Анжујцима, а након тога Немањићима, чији је казнац постао. Године 1279, током побуне Арбанаса против Анжујаца, ухваћен је казнац Владо Блиништа. С'обзиром на функцију казнаца, Владо Блиништа је свакако инструктиран од стране српског краља у овом сукобу, те остаје питање да ли то важи и за преостале заробљенике – његовог брата Гиљерма Блиништа, Јована Мусакија и Димитрија Сока²⁴⁴. Дарована му је 1304, од стране Напуља, титула *comes*, док му је син Гиљермо постао *marascallum regni Albaniae duximus ordinandum*.²⁴⁵ Године 1274. помиње се севаст Јонима, вероватно оснивач истоимене арбанашке породице. Ђин Тануш 1281. појављује се

²⁴⁰ М. Васић, *Исламизација на Балканском полуострву*, Источно Сарајево 2005, 54–55.

²⁴¹ *Област Бранковића, опишан катастарски попис из 1455. године*, Сарајево 1972.

²⁴² Г. Томовић, *Алтин у XIV и XV веку*, Становништво словенског поријекла у Албанији, Титоград 1991, 164–165.

²⁴³ Видети стр. 11.

²⁴⁴ *Acta Albaniae* I, 117 (бр. 396).

²⁴⁵ Исто, 166 (бр. 565).

као *ducam Ginium Tanuschum Albanensem*²⁴⁶, док је Вилијам Аријанит 1319. византијски протоалагатор.²⁴⁷ Већ помињани Димитрије Сума²⁴⁸ 1332. властелин је краља Стефана Душана. Скоро стотину година касније, за главног управника деспота Стефана Лазаревића у Зети биће именован Арбанас војвода Мазарек, претходни управник Рудника и островичке власти²⁴⁹. У том периоду братанац имућног Дубровчанина, дума Матка Газула, пореклом Арбанаса из Задриме, Јован Газул почиње да обавља дипломатске мисије у име републике Светог Влаха.²⁵⁰ Извесни Никола Спано млетачки је посланик приликом преговора са српским деспотом 1435.²⁵¹ Они се постепено појављују и као трговци, што можемо видети у трговачким књигама Михаила Лукарчевића, где су само двојица трговаца, односно дужника, наведени као Арбанаси, но, урачунамо ли типична албанска имена као што су Ђин, Гон, Биба, Леш, Тануш, Прогон, Миралиа, Зото и патрониме изведене из ових имена, њиховој број расте на 44, од укупно 1200 поменутих имена.²⁵² У оквирима отоманске државе, уласком Арбанаса у турску војску, кроз девширму и регрутовање у азапе, створила се феудална класа скоро потпуно сачињена од Арбанаса.²⁵³ Овај инструмент арбанизације појачао је и процес расељавања претходно словенског/српског становништва и досељавање Арбанаса. Тако у Крајини, према претхо помињаном дефтеру за Скадарски санџак, проналазимо белешке да се становништво одређених насеља разбежало (*perakende olup*), да су села расељена и претворена у селишта – мезре (*hali ve harabe mezrea olup*), зимска испасишта (*kişlak*) и шуме (*orman*).²⁵⁴ Расељавање се, осим у ситуацијама епидемије (куге) и природних катастрофа, најчешће постизало насиљем, коме су, поред Турака, неретко прибегавали Арбанаси. Они су то чинили подстакнути сопственим циљевима (боља поља за испашу, квалитетнија земља, пљачка), али и као најамници или делови отоманских милиција. Невероватан је случај из 1512, током сукоба патрицијата и пучана у Бару, када су побуњени пучани увели у град

²⁴⁶ Исто, 135 (бр. 455).

²⁴⁷ Исто, 196 (бр. 649).

²⁴⁸ Видети стр. 13.

²⁴⁹ И. Божић, Немирно Поморје, 178.

²⁵⁰ О Јовану Газулу више у Ј. Тадић, *Johannes Gazulus, дубровачки хуманиста XV века*, Зборник Филозофског факултета, Споменица Михаила Динића II, Београд 1964, 429–454.

²⁵¹ *Listine IX*, 84.

²⁵² С. Ђирковић, *Албанци*, 335.

²⁵³ Б. Храбак, *Арбанашке студије I*, 295.

²⁵⁴ М. Васић, *Исламизација*, 54.

500 Арбанаса који су починили злочине.²⁵⁵ Насељавање Арбанаса подстакале су и околне државе, тиме добијајући свежу крв за пољопривредну производњу и ратовање. Поменимо само пример једне млетачке одредбе из 1402. ради репулације острва Еубеје, којим се позивају да се населе Арбанаси и припадници других народа, који нису млетачки поданици, на ово острво, уз обећане финансијске олакшице и поклоњено земљиште.²⁵⁶

4. Везе Срба и Арбанаса

4.1 Српско-арбанашки политички односи

Приступ односима Срба и Арбанаса у средњем веку мора бити вишеслојан. У претходним поглављима уочили смо субјекте ове теме, покушавајући да их ставимо у контекст целокупне историје Арбанаса, Срба и Балкана. Ради лакше обраде теме, покушаћемо да анализирамо све врсте веза, од нижих до виших слојева становништва, од бракова до политичких статуса.

Арбанаси су, како смо на пређашњим странама видели, ступали у контакте и сарадњу са Србима кроз политичку сарадњу (крунисану браковима), економску (било као самостални трговци или становници катуна српских манастира), ратове (било као сарадници/васали српских владара, било као њихови противници). Њихов почетни, низак политичко-културно-економски статус онемогућавао је, барем из познатих извора, слојевитију сарадњу Срба и Арбанаса у почетку. Ћутање извора прекинуто је податком о склапању брака између Комнине, ћерке Стефана Немањића, и Димитрија Прогонова²⁵⁷, пре свега, како се претпоставља, ради лакшег пружања отпора Ђорђу Немањићу. О средњовековној брачној политици владара, када су се бракови склапали најпре из политичких интереса, не треба трошити речи. Српска и (краткотрајна) арбанашка држава онога доба биле су окружене далеко моћнијим непријатељима, стално страхујући од напада, посебно од стране Византије (све до 1204.). Стога овај брак не чуди, нити је једини

²⁵⁵ Група аутора, *Бар, град под Румијом*, Бар 1984, 47.

²⁵⁶ Ђ. Петровић, *Матаруге у касном средњем веку*, Гласник цетињских музеја, књига X (1977) 107.

²⁵⁷ Видети стр. 5.

који срећемо кроз нашу историју. Сестра Вука Бранковића, Теодора, била је супруга Ђорђа Топије, краткотрајног владара Драча.²⁵⁸ Потомак Бранковића, деспот Стефан, оженио се Ангелином, ћерком Ђорђа Аријанита. О њеном животу остало је да сведочи жено житије, служба и развијен култ.²⁵⁹ Сам Ђурађ Кастриот Скендербег потиче, преко мајке, и од словенског/српског рода. Његова мајка, несумњиво словенског/српског порекла, Војислава (Трибалда), према Музакијевој хроници, била је из угледне породице. Барлети наводи да се звала Војислава, те да је била ћерка *tum pater nobilissimus Tribalorum Princeps* који је владао Пологом.²⁶⁰ У каснијем периоду, познато нам је да се Балша III два пута женио, оба пута за ћерке арбанашких великаша. Прва супруга, Мара, била је ћерка Никите Топије, док је друга, чије нам име није познато, била ћерка Које Закарије.²⁶¹ Сарадњи са Арбанасима, кроз брачну политику, били су склони и Црнојевићи. Супруга Стефанице Црнојевића била је Марија, Скендербегова сестра. Њихов син Иван оженио се Гојсавом, ћерком Ђорђа Аријанита. Прва супруга њиховог унука Ђорђа била је Јела, ћерка Карла Музакија.²⁶²

Брачна политика била је, уз сизеренски однос српских владара и арбанашке властеле, најчвршћи “мост” за политичку и војну сарадњу два народа. Не треба пренебрећи ни утицај српске, православне цркве, под чије су епархије – Будимљанска, Зетска, Хвостанска, Призренска и Доњодебарска (од 1284.) заузимале и области касније насељене Арбанасима.²⁶³ Ширењем млетачких посела јачала је супарничка католичка црква, привлачећи на своју страну Арбанасе и њихову властелу. Млечани су, као што је познато из времена Првог скадарског рата (разлог због кога је рат уосталом и отпочео), неретко вршили насиље против православног становништва и његове цркве. Колико је српска православна црква у Албанији била присутна, сведочи, поред (махом остатака) црква и чињенице да је област Пилота архиепископ Јоаникије I одабрао за своје коначно

²⁵⁸ А. Ивић, *Родословне таблице*, Нови Сад 1928, родослов бр. 7.

²⁵⁹ Л. Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца*, Смедерево 1965, 152-154.

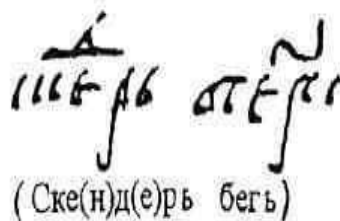
²⁶⁰ Б. Петровски, *Ђерђ Кастриот Скендербег (1405 - 1468)*, Материјали од научниот собир, по повод 600 години од неговото раѓање, одржан во Скопје на 25. и 26. ноември 2005 Скопје, 67–68.

²⁶¹ А. Ивић, *Родословне таблице*, родослов бр. 6.

²⁶² Исто, родослов бр. 10.

²⁶³ М. Бојић, *Срби и Српска православна црква у Арбанији у доба Немањића (1166 –1371)*, Становништво словенског поријекла у Албанији", Титоград 1991, 140–141.

одредиште, умрвши у овој области 1279.²⁶⁴ Утицај цркве био је праћен и културним утицајем, о коме је мало писано, али га је свакако било. То је најочљивије у чињеници да средњовековни арбанашки властелини у својим канцеларијама запошљавају (старо)српске писаре, комуцирајући често са другим владарима на нашем средњовековном језику. Тако су Дубровчани саветовали краља Жигмунда Луксембуршког да Андрији Топији не пише на латинском, пошто овај има само словенске канцеларе, па се латинска писма носе у приморске градове, где се ниједна информација не може сакрити.²⁶⁵

(Ске(н)д(е)рв бегъ)

8. Скендербегов аутограм из његов писма Дубровчанима, око 1450.

На натпису манастира Светог Јована Владимира, који је 1381. поново подигао Карло Топија уздижући култ овог српског владара, на српском, грчком и латинском пише да је ово храм Светог Јована Владимира.²⁶⁶ Из времена породице Кастриота сачуване су ћириличне повеље на старосрпском. Овде је реч о повељи из 1420. којом Иван Кастриот омогућава Дубровчанима повластице при трговини у његов земљи, као и претходно помињана даровница Иванова којом са синовима Станишом, Репошем, Константином и Ђурђем дарује Хиландар. Из времена његовог сина Скендербег имамо сачувана писма на српкословенском из 1450. и 1459. при чему се као писар помиње Нињц Вукосаљић.²⁶⁷ Културни утицај, заједно са изолованашћу одређених арбанашких групација од остатка арбанашког популационог ткива, омогућава је стварање супротног процеса – славизације/србизације Арбанаса. Ћирковић то примећује анализирајући средњовековне повеље, где уочава како се у пописима становника катуна, поред типично албанских

²⁶⁴ Исто, 146.

²⁶⁵ С. Ћирковић, *Албанци*, 337.

²⁶⁶ Л. Павловић, *Култови лица*, 38.

²⁶⁷ Г. Јовановић, *Старосрпски језик у два писма Ђурђа Кастриота Дубровчанима*, Становништво словенског поријекла у Албанији", Титоград 1991, 179.

имена, као што су Гиновци и Гоновци, налазе и она несумњиво словенска, као Новаци, док за Бјелоглавце наводи да могу бити превод албанског имена. Такође истиче пример како се једно село по имену Арбанаси, у друштву села са словенским именима налази се у повељи за манастир Архиљевицу.²⁶⁸ У каснији миграцијама према Херцеговини, наћи ће се и породице арбанашког порекла, временом србизоване, попут Матаруга и Бурмаза.²⁶⁹ Истовремено, долазило је преплитање народне традиције, где су много јунаци налазили место у народним песмама и Срба и Арбанаса.

По питању сизеренства, не треба доводити у сумњу да арбанашкој властели, која је била у служби српских владара током српске власти над њиховим просторима, нису (званично, преко повеља) додељивани поседи, праћени осталим елементима процеса сизеренства. Већ нам је познат пример српског казнаца Владе Блиништа, као и Димитрија Суме.²⁷⁰ Поменули смо и Блажа Матаранга, који се 1365. појављује са титулом севастократора, а коју му је највероватније доделио цар Симеон Немањић Палеолог.²⁷¹ Као и Димитрије Сума, Никола Арбанас, који службује код Николе Алтомановића, властелин је који не носи никакву титулу.²⁷² Такође, на претходним странама, поменули смо учешће арбанашких старешина на страни српске војске током Скадарског рата.²⁷³ Стефан Душан издао је повељу граду Кроји јуна 1343, али нам ова повеља, сем привилегија датим грађанима Кроје, ништа више не говори о односу према локалном становништву.²⁷⁴ Несумњиво, пре преузимања власти у Албанији од стране Срба, на овом подручју изникле су одређене властелинске породице, које су предводиле Арбанасе током српског похода према југу.²⁷⁵ Појава Петра Љоше и Ђина Спата и њихова делимична припадност Симеоновом српско-грчком царству, сведоче нам у прилог потенцијално институционализацији положаја албанске властеле. Ту је и хрисовуља Јована Кантакузина из 1342. о обавезама тесалијских великаша који говори о мобилизацији албанске војске,

²⁶⁸ С. Ћирковић, *Албанци*, 334–335.

²⁶⁹ Ђ. Петровић, *Матаруге*, 107–108.

²⁷⁰ Видети стр. 33.

²⁷¹ *Acta Albaniae* II, 47–48 (бр. 207).

²⁷² М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века*, Београд 2000, 81.

²⁷³ Погледати стр. 17.

²⁷⁴ А. Соловјев, В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, 311–321.

²⁷⁵ Видети стр. 12–13.

те је вероватно међу пронијарима и великашима било и Арбанаса.²⁷⁶ Током постојања Епирске деспотовине породице Токо, над Арбанаси, који су били у војсци деспотовине, командовали њихови архонти, а који су пак сами били под командом капетана, како нас обавештава хроника породице Токо.²⁷⁷

4.2 Српско-арбанашки друштвени односи

Већина Арбанаса на територи српске државе живела је, без сумње, махом у статусу зависног и полузависног становништва, или пак као горштаци у планинама изван домета сваке власти. У случају зависног и полузависног статуса, уживали су права и обавезе Срба и влаха (говоримо о социјалној категорији, не етничкој), што је видљиво у изворима. Тако, по оригиналности сумњива Врањинска исправа краља Владислава из 1242. забрањује Арбанасима, али и осталим жупљанима, да имају зимовишта на поседима манастира Светог Николе на Врањини. Краљица Јелена касније је, законски, преко повеље, забранила *или Срби, или Латину, или Арбанасу, или Влаху* да наносе штету овом манастиру, уз предвиђену казну у износу од 500 перпера.²⁷⁸ Исте обавезе предвиђине су и за Србе и крајинске Арбанасе и у повељи краља Милутина са краја тринаестог века.²⁷⁹ Исто тако, одредбама краља Милутина из 1300. обавезани су Срби, Грци, Бугари, Арбанаси и Власи да плаћају царину на трговима, прецизније на панађуру манастира Светог Ђорђа Скорпостижног, као и у Хтетову и Грачаници.²⁸⁰ Из Светоарханђелске хрисовуље Стефана Душана можемо увидети да су, прописом да Срби и Арбанаси земљорадници имају једнаку количину обавеза, две групације имале једнак правни статус уколико су се

²⁷⁶ Видети стр. 31.

²⁷⁷ B. Hendrickx, T. Sansaridou-Hendrickx, *The Military Organization and the Army of the Despotate of the Tocco (14Th-15Th Cent.)* Acta Patristica et Byzantina (2009) 220.

²⁷⁸ Милош Благојевић, *Арбанаси*, 14–15.

²⁷⁹ Исто, 15.

²⁸⁰ Исто, 16.

бавиле земљорадњом.²⁸¹ Ово исто важи и за Арбанасе сточаре, пошто су закоником цара Душана одредбама 77. – а Власима и Арбанасима (потка) 100 перпера и 82. – У селу где се заустави Влах или Арбанас, у томе селу да се не заустави други који за њим иде, Арбанаси и Власи правно изједначени.²⁸² Не треба се ни дистанцирати од питања слободног арбанашког становништва, које је живело изван сваког државног апарата и правног система. Адекватан пример су племена насељена у Тесалији током Душанових освајања, која су, према доступним изворима, била масовна и изван сваке контроле.²⁸³ Племенски систем, који ће до доласка Турака већ бити нагрижен, опстаће попут оног у Зети/Црној Гори захваљујући географској и културолошкој изолованости ових група, ојачан тиме што ће овим племенима Турци дати племенску самоуправу на бази традиционалних правних норми. Сва питању решавала су се на племенским скупштинама, док су главне старешине били главар из изабране породице, који је функцију наслеђивао, као и војвода као командант војске коју чине представници свих домаћинстава. Ове норме обичајног права, по коме су функционисала арбанашка племена, сачувана су са различитим именима – *Стари кануни, Канун Леке Дукађина, Канун Скендербега, Канун Планина, Канун попа Жулија*.²⁸⁴ Сличан систем и развојни процес види и код зетских/црногорских племена, уједно и на пољу племенског законодавства, какав је био нпр. *Васојевићки закон*. И међу племенима долазило је до преплитања народне традиције. Тако једна народна легенда бележи причу о перотици браће – Васа, Краса, Озра, Пипа и Ота, како би временом од Краса и Ота нарасла арбанашка племена Краснићи и Оти а од Васа, Озра и Пипа црногорска племена Васојевићи, Озринићи и Пипери²⁸⁵. У каснијем периоду, ова племена неретко су заједно подизала побуне, одбијајући да плате харач, како је то било међу брдима Црне Горе и Велике Малесије 1504.²⁸⁶ Каснијим јачањем племенских скупштина, која се трансформишу у скупштине читавих области, Арбанаси заједно заседају са српским племенским старешинама ради побуна против Турака.²⁸⁷

²⁸¹ Исто, 17.

²⁸² *Душанов законик*, приредио Ђ. Бубало, Београд, 2010, 176–178

²⁸³ Видети стр. 13.

²⁸⁴ *Арбанашке студије* I, 295.

²⁸⁵ М. Барјактаревић, *Предања о заједничком пореклу неких црногорских и неких арбанашких племена*, Становништво словенског поријекла у Албанији, Титоград 1991, 398.

²⁸⁶ *Арбанашке студије* I, 296.

²⁸⁷ Исто, 298.

Изједначени правни статус Срба и Арбанаса упућује нас на закључак да, по питању административног уређења, насеља на територији савремене Републике Албаније нису уживала другачији статус него ли она на територији осталих српских земаља. Као специфичан пример треба навести случајеви градова Свача, Скадра, Балеча, Дриваста, Сарда, Дања, Сапе и Љеша који су имали своје статуте (само је делимично могуће реконструисати статуте Скадра и Дриваста) и комуналну управу.²⁸⁸ Можда управо у томе лежи специфичност повеље коју је у периоду између 1346. и 1355. издао цар Стефан Душан граду Скадру, дефинишући права скадарског кнеза на прикупљању прихода од продате рибе и стоке, те обавеза скадарских трговаца према цару.²⁸⁹ У време Деспотовине, на подручју Дриваста појављују се војводе Радосав (1423.) и Дивко Зауловић (пре 1442.) који, иако нису имали широке надлежности као војвода барски или војводе у Србији, јесу одраз реформисаног одбрамбено и милитаристичког плана Деспотовине.²⁹⁰

По питању трговачких односа Срба и Арбанаса, морамо се пре свега осврнути на посведочене арбанашке трговце који се налазе у претходно помињаним трговачким књигама Михаила Лукаревића²⁹¹, а који се појављују на тлу Новог Брда и његове околине. Иако не можемо да знамо да ли су ови Арбанаси били стално или привремено насељени овде, свакако је реч о вредном сведочанству о живим трговачким везама на релацији Срби – Арбанаси. Њих срећемо и у другим градовима Деспотовине, као што је извесни *Avranes Albanensis* 1423. у Трепчи²⁹² или *Nicole Albanensis* у Сребреници 1431.²⁹³ Пре њих, још 1330. извесни Андрија Спан и Јуније Спан из Скадра, добили су 1330. од Николе Буће неке перпере *de cruce*.²⁹⁴ У Приштини 1447. срећемо златара са презименом познате арбанашке династије – *Ratchus Span*.²⁹⁵ Са друге стране, без икакве сумње, главнином трговине производима, пореклом из Албаније, на српском тржишту руководили су Дубровчани. Током Скендербегових ратова са Турцима, донацијама и извозом житарица

²⁸⁸ О томе подробно у већ поменутом делу: М. Антоновић, *Град и залеђе*, 114–133.

²⁸⁹ Н. Порчић, Н. Исаиловић, *Документи*, 231–235.

²⁹⁰ И. Божић, *Немирно Поморје*, 181.

²⁹¹ Видети стр. 34–35.

²⁹² А. Веселиновић, *Дубровачко Мало веће о Србији (1415-1460)*, Београд 1997, 117.

²⁹³ Исто, 257.

²⁹⁴ *Acta Albaniae* I, 222 (бр. 745).

²⁹⁵ А. Веселиновић, *Дубровачко Мало веће о Србији (1415-1460)*, 528.

преко њиховог града, непосредно су га помагали.²⁹⁶ Посебно битан за трговину био је трг Свети Срђ, до кога су се допремали пољопривредни производи богате долине Бојане, као и руде, занатски предмети итд. који су потом надаље извожени према унутрашњости или градовима на обе обале Јадрана. Овај трг, настао поред старе бенедиктанске опатије посвећене Светом Сергију и Вакху, је уједно био један од само четири места на простору од Неретве до Бојане где се смела продавати со.²⁹⁷ Посебно се истичу дубровачки и млетачки трговци који су, склапајући уговоре, извозили житарице са трга у Светом Срђу широм обале Јадрана. Тако је нпр. Никола Лукаревић извезао синдику Трогира 1000 стара пшеница за укупно 916 дуката.²⁹⁸ Сам трг имао је изузетан значај, те не чуди што ће током Другог скадарског рата овде бити вођене тешке борбе.²⁹⁹ Иако је Свети Срђ био једино место на територији данашње Републике Албаније које имало право *кумерка солског*, као велики извозни центри соли појављују се Валона и Драч. Управо је со са подручја дистрикта ових градова завршавала на трговима Дубровника, Светог Срђа, Котора и Дријеве, одакле је даље транспортована према унутрашњости или прекоморским земљама.³⁰⁰ Временом, поред Грка, Млечана и Словена/Срба, у изворима се све чешће срећу, Арбанаси. Тако се појављује извесни морепловац Павле Алесин (кога су његови другови прогласили за арбанашког краља), кројач Ђон Прогонов, пореклом из драчког среза и са пребивалиштем у Дубровнику, Петар Арбанас, који станује и ради у Венецији итд.³⁰¹ Као пример сарадње Арбанаса и Срба/Словена имамо оснивање трговачког друштва у Скадру јуна 1421. од стране Николе Прогоновог, Гојата Дранчића и Радосава из Дубровника.³⁰² Истовремено, један од начина приходавања код Арбанаса био је приклањање криминалу и хајдучији/гусарству. Тако је 1284. учесник у крађи грожђа у околини Дубровника неки *Nichola albanensis*³⁰³, док је у једној каснијој крађи животиња

²⁹⁶ *Арбанашке студије* I, 69.

²⁹⁷ М. Спремић, *Прекинут успон*, 143–145.

²⁹⁸ Б. Храбак, *Арбанашке студије* III, Београд 2005, 70–71.

²⁹⁹ М. Спремић, *Прекинут успон*, 149–150.

³⁰⁰ Б. Милутиновић, *Извоз валонске соли*, Зборник радова Филозофског факултета у Приштини, бр. 30 (2000) 78–79.

³⁰¹ *Арбанашке студије* III, 305–307.

³⁰² Исто, 308.

³⁰³ Списи дубровачке канцеларије, III, преписао и припремио Јосип Лучић, Загреб, 1988, бр. 467, 171.

такође учествовао неки Арбанас.³⁰⁴ Од тринаестог до седамнаестог века, арбанашког гусарство цветало је на подручју Јадранског и Јонског мора.³⁰⁵ Успоставом Млетачке Албаније српско-арбанашки политички и пословни контакти одвијали су се у оквирима тог *прекоморског ентитета* Венеције. Принуђени да се сналазе у околностима сталних ратних опасности од Турака, градови Млетачке Албаније константно су морали да помажу једни друге или траже помоћ од престонице. Тако су Љеш и Драч имали обавезу према Улцињу, да му у случају да затражи, испоруче до 1000 стара жита.³⁰⁶

4.3 Албанија и Арбанаси у српским писаним изворима

Као посебно интересантној теми, морамо оставити простора да се позабавимо присуству Арбанаса у нашим писаним изворима. Као што смо већ поменули, први помен Арбанаса и Албаније међу српским изворима је у Немањиној повељи манастиру Хиландару, где потоњи Симеон наводи да је одузео *а wd Арбанасъ Пилотъ*, док његов син и биограф Сава белижи 1208. *а wd Рабна Пилота оба*.³⁰⁷ Немањин син Стефан Немањић у повељи Хиландару истоветно наводи да је од одузето *а wd Арбанасъ Пылотъ*.³⁰⁸ У повељи, приписаној краљу Владиславу, манастиру Врањини, наводи се да: *Арбанаснь да не има тоу зимовишта*.³⁰⁹ Арбанаси се, како смо у претходним поглављима помињали, могу наћи и у наредној повељи краљице Јелене, где каже да ће *или Латининь, или Арбанасъ, или Влахъ* бити кажњени глобом од 500 перпера, нанесу ли штету манастиру.³¹⁰ У Милутиновој повељи поменутом манастиру наводи се да *Арбанасъ ВасилиѢ са децомъ, да естъ такожде работникъ Светомоу Николе те да или Арбанасъ, или Влахъ* има

³⁰⁴ Исто, бр. 893, 298

³⁰⁵ О томе подробно у раду Богумила Храбака – *Гусарство на арбанашком приобаљу од XIII до XVII века* у Б. Храбак, *Арбанашке студије* I, Београд 2005, 79–260.

³⁰⁶ *Арбанашке студије* III, 150.

³⁰⁷ С. Ђирковић, *Албанци*, 327–328.

³⁰⁸ С. Ђирковић, В. Мошин, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, Књ. 1, 1186-1321, Београд 2011, 80 (бр. 12).

³⁰⁹ С. Новаковић, *Законски споменици српски држава средњег века*, Београд 1912, 578.

³¹⁰ Исто, 579.

платити глобу *т перперь*³¹¹ нанесе ли икакву штету манастиру. У Милутиновој повељи манастиру Светог Ђорђа Скорпостижног 1300. године³¹², тражи се да *Латинь, Арбанасинь, Влахь да дава законоую царинуоу Пкоже оу Хтгътовои и оу Грачаници и по встхь цркъвахь инихь*.³¹³ У својој Дечанској хрисовуљи, краљ Стефан Урош III наређује да манастирске планине не користи ни *властелинь, ни блахь, ни ар'банасинь, развгъ комоу игоумень оуцгънивь дасть*³¹⁴. Он их такође обавезује, да као и власи, преносе со – *И вси власи и Арбанаси тоузие да несе соль цркъов'ноу оть светога СрѣгП*.³¹⁵ Приликом даривања манастира Трескаваца, краљ Стефан Душан налаже да манастир има право узети *и од Арбанась – половиноу*.³¹⁶ У Светоарханђеловској хрисовљуи децидирано су наведени манастиру додељени Арбанаси са њиховим катунима – *А се Арбанаси. Катоунь Гинов'ци. Катоунь Магјер'ци. Катоунь Бглоглавци. Катоунь Флоков'ци. Катоунь Чрњнча. Катоунь Цапар'ци. Катоунь Гонов'ци. Катоунь Шпинадин'ци. Катоунь Новаци. И сизи катуни съ в'сгъми мегПами старими*.³¹⁷ Надаље, Стефан Душан наводи, приликом размене поседа својих властелина, да *придасмо моу оть цркъовне земље оть Арбанась Шпинадию*.³¹⁸ Каснијом одредбом, поистоветио је њихове обавезе са онима од Срба – *И Арбанаси кои се обрѣтаю оу цркве да работаю како и Срѣблѣ, и да даю оть одра динарь волП полоукнициоу жита*.³¹⁹ Арбанасима је такође прописана обавеза да, попут влаха, имају носити товар, односно – *а да даю цркви масла десеть товарь... и да љ носе Арбанаси*.³²⁰ У повељи Хиландару цара Стефана Душана, цар обавешта да *коуде пише хрисовоуль прародителП царства ми светаго кралП; да не пасе теи забелѣ никои властелинь, ни маль, ни великь, ни влахь, ни арбанасинь*³²¹, индиректно нас обавештавајући да су се Арбанаси и даље бавили махом сточарством. Као и Дечанска хрисовуља, Душанова

³¹¹ Вреди напоменути да је претпоставку о навођењу Срба, Латина, Арбанаса и влаха у повељи истакао Владимир Мошин током реконструкције текста, угледајући се на раније повеље.

³¹² Исто, 580–581.

³¹³ Исто, 620.

³¹⁴ Исто, 647.

³¹⁵ Исто, 652.

³¹⁶ Исто, 667.

³¹⁷ Исто, 688.

³¹⁸ Исто, 695.

³¹⁹ Исто, 697.

³²⁰ Исто, 692.

³²¹ Исто, 430.

повеља манастиру Хтетову наводи да ни травничарь, ни Арбанасиинь, ни влахь³²² не смеју запоседнути планинске пашњаке манастирског метоха.

Истовремено, у српским изворима проналазимо често имена која упућују на јасно арбанашко порекло или присуство Арбанаса у близини. Тако 1350. цар Стефан Душан дарује у службу властелину Иванку цркву и неке отроке, међу којима је извесни *Гинь Арбанасинь*.³²³ Сличан пример срећемо код Николе Алтомановића, код кога је службовао извесни Никола Арбанас.³²⁴ У хрисовуљи краља Стефана Уроша I манастиру Светог апостола Петра и Павла на Лиму (приближно између 1254. и 1263. године) помиње се *Арбанашю потоку*.³²⁵ Као метох Архиљевице помиње се 1354. *село Арбанаси съ встми правинами*.³²⁶ Из времена Црнојевића сазнајемо да на њиховој територији постоје топоними Арбанашка Међа, Ђиново Брдо, што недвосмислено упућује на присуство Арбанаса, док се неки други топоними арбанизију – Шинђон, Тузи итд.³²⁷ Због ограничености теме, проучавању топонима арбанашког порекла или оних који су се преобликали утицајем албанског језика, не можемо посветити више пажње, али они свакако представљају плодно тему за нека даља истраживања.

У старим српским летописима на неколико места срећемо Арбанасе, односно, махом информације о Скендербегу. Децидирано навођење Арбанаса, изван њиховог сукоба са Турцима, налазимо у белешци везаној за поход деспота Стефана на подручје Зете и скадарске области после смрти Балше III – *Деспотъ пріе Арбанасе*³²⁸. Григорије Цамблак у свом житију Стефана Дечанског наводи да је, побунивши се против оца, Стефан Душан *пређе у арванатиску земљу*.³²⁹ Константин Филозоф, пишући о животу деспота Стефана Лазаревића, назива *арбанашким господом* Ђурђа II Страцимировића и Балшу III. Уместо претпоставки изнетих у другим расправама о пореклу Балшића, можемо

³²² Исто, 660.

³²³ Исто, 306.

³²⁴ М. Шуица, *Немирно доба*, 81.

³²⁵ *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 229 (бр. 64).

³²⁶ С. Новаковић, *Законски споменици*, 739.

³²⁷ Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, Титоград 1987, 241.

³²⁸ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Сремски Карловци, 1927, 225 (бр. 635 а.).

³²⁹ S. Ćirković, *Tradition Interchanged - Albanians in the Serbian, Serbs in the Albanian late medieval texts*, Athens, 1998, 202; Г. Цамблак, *Књижевни рад у Србији*, Београд 1989, 71.

пре подвести ову “титулу” као последицу чињенице да Балшиће држе земље где су Арбанаси већ масовно присутни.³³⁰

Посебно место треба посветити помену Албаније у титулатури средњовековних српских владара. Као што смо већ поменули, у повељи Дубровчанима 1333. Стефан Душан себе титулише као *Stefanus, Dei gratia Servie, Dalmacie, Dioclie, Albanie, Çente, Chelmenie et maritime regionis rex*.³³¹ У једном од три сачувана примерка повеље цара Душана манастиру Светих арханђела у Јерусалиму, издатој крајем педесетих година четрнаестог века, узмемо ли да је текст валидан, наводи Душан себе као цара *Срблемь, Гркомь, Босни, Арбаниџ*.³³² Уношење Албаније у титулу срећемо и код његовог полубрата Сенише Палеолога. У хрисовуљи манастиру Светог Ђорђа у Завлантији он титулише себе као *ΚΑΙ ΠΑΝΤΟΣ ΑΛΒΑΝΟΥ*.³³³ Питање се поставља, које је области обухватала Албанија у српском поимању и титулатури? Из 1291. сачувано је писмо папе Николе IV архиепископу Бара Михаилу, где се град Сапа позиционира *in Albanie partibus iuxta Sclavos*, док се у трговачком уговору Дубровника и Анконе из 1292. српском земљу назива територија од Неретва до Љеша.³³⁴ Даљи продор према југу, закључно са уговором са Карлом Валоа из 1308, којим су му новоосвојене области признате (укључујући и дебарску област и долину реке Маће), дефинитивно је учврстио позицију Албаније у српској титулатури.³³⁵ Тако из једног дипломатског адресара из 1313. видимо да се краљ Милутин има ословљавати са *rex Servie, Chelmie, Dioclie, Albanie et Maritime regionis*.³³⁶ Да су и српски владари прихватили убрзо такву титулатуру видимо на сребрном олтару поклоњеном цркви Светог Николе у Барију 1320, где Милутине себе титулише као *Rex Rassie et Dioclie, Albanie*.³³⁷ Због поменутог папиног писма и уговора Дубровника и Анконе, цртати одређене симболичне границе области Албаније унакрсном анализом историјских догађаја и титулатура из датованих повеља сматрамо, из ове перспективе

³³⁰ S. Ćirković, *Tradition Interchanged*, 202.

³³¹ Погледати стр. 15.

³³² Н. Порчић, *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама*, Доба Немањића, Београд, 2017, 238.

³³³ А. Соловјев, В. Мошин, *Грчке повеље*, 256.

³³⁴ Ђ. Бубало, *Територијална компонента краљевске титуле Немањића*, 269–270.

³³⁵ Исто, 270.

³³⁶ Исто, 269.

³³⁷ Исто, 268.

превише непрецизним, јер је очито да област Албаније није имала, у схватањима оновремених људи, прецизно оцртане границе. Распадом српског царства, Зета и северна Албанија бива запоседнуте од стране различитих обласних господара, најпре Балшића. Балша II пак себе титулише само као *Genta Canine et Aulone dominus*, а касније и као дука драчки.³³⁸ Балша III се појављује као *господар земље зетске и целог западног Приморја*, али о Албанији нема помена.³³⁹ У повељама деспота Стефана Лазаревића, ни пре, не после припајања Зете, нема никаквог помена Албаније. Самог Ђурђа Бранковића, који је преузео власт након Стефанове смрти 1427. срећемо 1429, у повељи којом потврђује слободу грађанима Дебрецина, као *Rasscie, Albanieque dominus*.³⁴⁰ Неколико година касније, у повељи за цех кројача у Нађбањи титулише себе као *Dei gratia regni Rasciae despotus et Albaniae dominus perpetuus*.³⁴¹ Разлог за ово лежао је, наравно, у последици припајања подручја северне Албаније српској држави. Постепеним крњењим српске власти у овом подручју отгнуће се и име Албаније у титулатури српских господара.

5. Закључна разматрања

У целини сагледана, арбанашка историја представља прошлост једног мањег, европског народа, који је, као и народи око њега, покушао да опстане на подручју додира Запада и Истока, католичанства и православља, а касније и ислама. Друштвена еволуција Арбанаса ишла је путем од племенске организације друштва, које махом живело од сточарства, како би потом, спуштајући се у котлине, прешло на седлачки начин живота. Спуштање у котлине, међу Словене и Грке, отпочело је процес преузимања културних утицаја њихових култура да би, даљом еволуцијом арбанашког друштва, отпочео и

³³⁸ Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, 160.

³³⁹ Исто, 161.

³⁴⁰ Н. Исаиловић, А. Фостиков, *Повеља господина Ђурђа Бранковића којом потврђује слободу грађанима Дебрецина*, Мешовита грађа, књига XXXIII, 62.

³⁴¹ А. Крстић, Н. Исаиловић, *Повеља деспота Ђурђа Бранковића за цех кројача у Нађбањи*, Мешовита грађа, књига XLI, 20.

супрутан процес – арбанизацију неарбанашких култура и народа. Култивисање Арбанаса са (верског и политичког) Истока и Запада манифестовало се кроз њихове преузимање културних образаца Срба, Грка и Латина/Анжујаца, њихову религију, њихову службу међу овим народима, њихов језик и писмо, друштвену организацију итд.

Српско-арбанашки односи, како смо могли да видимо на претходним странама, нису у потпуности били конфликтни. Напротив, угрожени спољним непријатељима, Срби и Арбанаси су често сарађивали како би се одбранили. Иако у периоду релативно мирних година, на просторима око арбанашких насеља долазило је до постепено арбанизације. Њу су посебно ојачале спољне силе, у почетку Напуљска краљевина, а потом и Отоманско царство, проналазећи у Арбанасима сараднике. Сами Арбанаси, иако у једанаестом веку већином сточари у планинским областима Кроје, убрзано су хватали корак са околним народима, апсорбујући елементе околних култура и вера, помоћу којих су стицали високе функције на туђим дворovima. Тако је и у српским земљама, где затичемо арбанашке принцезе, војводе, трговце или у Дубровнику. Управо српска власт, иако у изворима замагљена, над Арбанасима и њен продор на подручје Епира и Тесалије омогућило је и миграциона кретања и ширење Арбанаса на југу. Каснијим слабљењем српске државе и новонасталом сепаратистичком политиком арбанашких старешина, отпочели су са креирањем сопствених политичких ентитета. И у таквим околностима Арбанаси не наступају у потпуности конфликтно, већ одређени династи сарађују и орођавају се са српским обласним господарима. Све јачи утицај Млетачке и њено стварање Млетачке Албаније пак одвлаче Арбанасе политички све даље од Срба.

Њихово нејединство и племенска подељеност онемогућавали су стварање јединствене државе, иако неки историчари Љешку лигу сматрају првим таквим ентитетом, после државе Прогонових. И у тим, нижим степенима друштва, Арбанаси су такође сарађивали заједно са Србима, подижући заједно устанке против Млечана и Турака. У петнаестом веку Арбанаси су међу најнемирнијим суседима/вазалима Турака, редовни у подизању устанака, када год је то било могуће.

Утицај српске цркве и културе на Арбанасе био је изузетно јак. Српска држава доприносила је томе двојачко – као културолошки развијенија и напреднија култура, те

политички као један (иако не увек) јединствен и самосталан ентитет. Но, њен утицај временом копни, посебно распадом Српског царства, те се неуспешно одржао у областима под непосредном управом Млетачке и касније отоманске државе. У унутрашњости српских земаља Арбанаси су постепено достигали високе положаје, што видимо у малобројаним сачуваним документима (сам процес је свакако био присутнији), док су у пограничним подручјима полако отпочињали насељавање. У томе им је свакако помагала њихов обичаји и начин живота – честе миграције и сточарство. Знајући да искористе ситуацију и предвиде исходе конфликта, Арбанаси су се неретко приклањали јачима, одбацујући везе са претходним савезницима и владарима. Управо слабљење српских позиција, како распадом државе, тако и у оквирима Отоманског царства, јачало је Арбанасе, нове фаворите Турака, жељне територије и природних богатства. На тај начин, утро се пут савременим конфликтима Срба и Албанаца.

Извори

Извори:

1. Attaleiates, *The History*, Cambridge 2012.
2. Веселиновић А., *Дубровачко Мало веће о Србију (1415–1460)*, Београд 1997.
3. *Византијски извори за историју народа Југославије*, том IV, Београд 1966.
4. *Descriptio Europae Orientalis – Опис источне Европе*, приредили Т. Живковић, В. Петровић, А. Узелац, Београд 2013.
5. *Demetrii Chomatani Ponemata diaphora / rec. Günter Prinzing*. – Berolini; Novi Eboraci: de Gruyter, 2002 (Corpus fontium historiae Byzantinae; Vol. 38: Series Berolinensis).
6. *Душанов законик*, приредио Ђ. Бубало, Београд 2010.
7. Ljubić Š., *Listine o одношajih izmedju južnoga slavenstva i Mletačke Republike, V*, Zagreb 1875.
8. Ljubić Š., *Listine o одношajih izmedju južnoga slavenstva i Mletačke Republike, VIII*, Zagreb 1886.
9. Ljubić Š., *Listine o одношajih izmedju južnoga slavenstva i Mletačke Republike, IX*, Zagreb 1890.
10. Новаковић С., *Законски споменици српски држава средњег века*, Београд 1912.
11. *Област Бранковића, опишан катастарски попис из 1455. године*, Сарајево 1972.
12. Порчић Н., Исаиловић Н., *Документи владара средњовековне Србије и Босне у венецијанским збиркама*, Београд 2019.
13. Порчић Н., *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама, Доба Немањића*, Београд 2017.
14. Радонић Ј., *Ђурађ Кастриот Скендербег и Арбанија у XV веку (историска грађа)*, Српска краљевска академија, Споменик ХCV, Београд 1942.
15. Skylitzes J. *A Synopsis of Byzantine History, 811–1057*, Cambridge 2010.

16. Соловјев А., Мошин В., *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936.
17. Стојановић Љ., *Стари српски родослови и летописи*, Сремски Карловци 1927.
18. *Списи дубровачке канцеларије*, III, преписао и припремио Јосип Лучић, Загреб 1988.
19. Thalloczy L. – Jireček C. – Šufflay E. , *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia* , Vol . I – II, Vindobonae 1913; 1918.
20. Ћирковић С., Мошин В., Синдик Д., *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, Књ. 1, 1186–1321, Београд 2011.
21. Шекуларац Б., *Дукљанско–зетске повеље*, Титоград 1987.

Литература

Литература:

1. Антоновић М., *Област Валоне и Канине под српском влашћу (1343–1417)*, Зборник Филозофског факултета књига 18, Споменица Радована Самарцића, Београд 1994.
2. Akropolites G., *The History: Introduction, Translation and Commentary by R. Macrides*, Oxford 2007.
3. Божић И., *Албанија и Арбанаси у XIII, XIV и XV веку*, Глас САНУ 338 (1983) 11–106.
4. Божић И., *Немирно Поморје*, Београд 1979.
5. Божић И., *Доба Балшића, Историја Црне Горе II*, том II, 49–135.
6. Божић И., *Зета у Деспотовини, Историја Црне Горе II*, том II, 135–277.
7. Благојевић М., *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд, 1997
8. Behluli M., *The islamization of Albanians between two grand narratives*, Uluslararası Balkan tarihi ve kültürü sempozyumu, Çanakkale 2017, 256–264.
9. Barleti M., *De Vita Moribus Ac Rebus Praecipue Aduersus Turcas, Gestis, Georgii Castrioti, Clarissimi Epirotarum Principis, qui propter celeberrima facinora,*

Scanderbegus, hoc est, Alexander Magnus, cognominatus fuit, libri Tredecim, per Marinum Barletium Scodrensem conscripti, 1537.

10. Бастова Љ., Зоговић С., *Марин Барлети о учешћу македонског становништва у Скендербеговим борбама против Турака*, Становништво словенског поријекла у Албанији, Титоград 1991, 689–696.
11. Благојевић М., *Арбанаси у светлости најстаријих српских извора*, сепарат из Зборника Матице српске за историју, бр. 75–76 (2007) 7–22.
12. Бојић М., *Срби и Српска православна црква у Арбанији у доба Немањића (1166 – 1371)*, Становништво словенског поријекла у Албанији", Титоград 1991, 140–141.
13. Барјактаревић М., *Предања о заједничком пореклу неких црногорских и неких арбанашиких племена*, Становништво словенског поријекла у Албанији, Титоград 1991, 396–410.
14. Vlora E., *Beiträge zur Geschichte der Osmanienherrschaft in Albanien: eine historische Skizze* (необјављено).
15. Вукмановић Ј., *Етнички процеси и састав данашњег становништва у Улцињу*, Етнолошких преглед, 10 (1972) 19–20.
16. Васић М., *Исламизација на Балканском полуострву*, Источно Сарајево 2005.
17. Грујић Р., *Легенда из времена Самуила о пореклу народа*, Гласник скопског научног друштва XIII (1934), 198–200.
18. Giakoumis K., *Fourteenth-century Albanian migration and the 'relative autochthony' of the Albanians in Epeiros. The case of Gjirokaster*, Byzantine and Modern Greek Studies 27 (2003) 171–183.
19. Geanakoplos D., *Emperor Michael Palaeologus and the West, 1258–1282: a study in Byzantine-Latin relations*, Harvard 1959.
20. Ducellier A., *La façade maritime de V Albanie au Moyen Age, Durazzo et Valona du XI au XVe siècle*, Thessaloniki 1981.
21. Ducelier A., *Serbia, Bulgaria, Albania, The New Cambridge Medieval History, Volume 5, c.1198–c.1300*, Cambridge 1999.
22. Живојиновић Д., *Хоризма бугарског цара Јована Асена II Дубровнику*, Иницијал 1 (2013) 229–239.

23. Ζακυθηνός Δ., *Μελέται περί της διοικητικής διαίρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τω Βυζαντινώ κράτει*, Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών
24. Zamputi I., *Rindërtimi i mbishkrimit të Arbërit dhe mundësitë e reja për leximin e tij / La reconstruction de l'inscription de l'Arbër et les nouvelles possibilités qui s'offrent pour sa lecture, Iliria, 14–2 (1984) 207–218.*
25. Ивић А., *Родословне таблице*, Нови Сад 1928.
26. Исаиловић Н., Фостиков А., *Повеља господина Ђурђа Бранковића којом потврђује слободу грађанима Дебрецина*, Мешовита грађа, књига XXXIII, 57–68.
27. Јечменица Д., *Немањићи другог реда*, Београд 2018.
28. Јечменица Д., *Прва стонска повеља краља Стефана*, Стари српски архив 9 (2010).
29. Јиречек К., *Историја Срба I*, Београд 1978.
30. Јовановић Г., *Старосрпски језик у два писма Ђурђа Кастриота Дубровчанима, Становништво словенског поријекла у Албанији*", Титоград 1991, 179–182.
31. Коматина П., *А од Арбанаса Пилот, почеци политичке историје Албанаца*, Зборник са скупа Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви, Београд – Беране 2016, 259–267.
32. Коматина И., Коматина П., *Настанак „Млетачке Албаније“ и успомена на византијску власт у српском*, Историјски часопис 67 (2018) 55–82.
33. Kiesewetter A., *L'acquisto e l'occupazione del litorale meridionale dell'Albania da parte di re Carlo I d'Angiò (1279–1283)*, Palaver, Volume 4 n.s., Issue 1 (2015) 1–43.
34. Kopansi A., *Islamization of Albanians in the middle ages: The primary sources and the predicament of the modern historiography*, Islamic Studies, Vol. 36, No. 2/3, Special Issue: Islam in the Balkans (1997) 191–208.
35. Крстић А., Исаиловић Н., *Повеља деспота Ђурђа Бранковића за цех кројача у Нађбањи*, Мешовита грађа, књига XLI, 7–29.
36. Лома А., *Словени и Албанци до XII века у светлу топономастике*, "Становништво словенског поријекла у Албанији" – Зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Цетињу 21, 22. и 23. јуна 1990. године, Титоград, 279 – 327.
37. Lala E., *Regnum Albaniae, the Papal Curia, and the Western Visions of a Borderline Nobility*, Budapest 2008.

38. Митровић К., Божић М., *Писмо краља Стефана Душана млетачком дужду Франческу Дандолу*, Стари српски архив 16 (2017) 9–19.
39. Михаљчић Р., *Крај Српског царства*, Београд 1975.
40. Мишић С., Суботин Голубовић Т., *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003.
41. Милутиновић Б., *Извоз валонске соли*, Зборник радова Филозофског факултета у Приштини, бр. 30, Приштина 2000, 73–106.
42. Nicol D., *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge 1992.
43. Nicol D., *The Despotate of Epiros 1267–1479: A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages*, Cambridge 1984.
44. Острогорски Г., *Историја Византије*, Београд 1996.
45. Osswald B., *The Ethnic Composition of Medieval Epirus*, Imagining frontiers, contesting identities, Pisa 2007, 125–145.
46. Пурковић М., *Принцезе Немањића*, Београд 1996.
47. Петковић В., “*Арбанаски пирг*” у *Хиландару*, Архив за арбанаску старину, језик и етнологију, Књига I, Свеска 1-2, Београд 1923, 196–198.
48. Пешикан М., *Свједочанства старих пописа о становништву сјеверноалбанског и сусједног југословенског подручја крајем средњег вијека*, Становништво словенског поријекла у Албанији, Титоград 1991, 190–197.
49. Петровић Ђ., *Матаруге у касном средњем веку*, Гласник цетињских музеја, књига X (1977) 95–129.
50. Павловић Л., *Култови лица код Срба и Македонаца*, Смедерево 1965.
51. Петровски Б., *Герг Кастриот Скендербег (1405 – 1468)*, Материјали од научниот собир, по повод 600 години од неговото раѓање, одржан во Скопје на 25. и 26. ноември 2005 Скопје, 67–90.
52. Соловјев А., *Непознати уговор Дубровника с арбанаским владаром из почетка XIII века*, Архив за правне и друштвене науке, књ. XXVII (XLIV) (1933) 292–298.
53. Спремић М., *Прекинут успон, српске земље у позном средњем веку*, Београд 2005.
54. Sansaridou-Hendrickx T., *The Albanians in the Chronicle(s) of Ioannina: An Anthropological Approach*, *Acta Patristica et Byzantina* (2010) 287–306.

55. Скок П., *Долазак Словена на Медитеран*, Сплит 1934.
56. Селищев А., *Славянское население в Албани*, София 1931.
57. Тодоровски Г., *Демографските процеси и промени во Македонија од крајот на XIV век до балканските војни*, Скопје 2000.
58. Томовић Г., *Алтин у XIV и XV веку*, Становништво словенског поријекла у Албанији, Титоград 1991, 163–170.
59. Тадић Ј., *Johannes Gazulus, дубровачки хуманиста XV века*, Зборник Филозофског факултета, Споменица Михаила Динића II, Београд 1964, 429–452.
60. Трифуновски Ј., *Албанско становништво у Македонији*, Београд 1988.
61. Ћирковић С., *Средњи вијек, Бар град под Румијом*, 9–34.
62. Ћирковић С., *Трагови словенског становништва на тлу Албаније у средњем веку*, Становништво словенског поријекла у Албанији, Титоград 1991, 54–67.
63. Ћирковић С., *Албанци у огледалу јужнословенских извора, Илири и Албанци*, Београд 1988, 323–339.
64. Ćirković S., *Tradition Interchanged – Albanians in the Serbian, Serbs in the Albanian late medieval texts*, Athens 1998, 195–208.
65. Ћоровић В., *Један стари рукопис са Скендер-беговим поменом*, Архив за арбанаску старину, језик и етнологију, Књига IV, Свеска 1 (1969) 104–107.
66. Узелац А., *Ходочасник из Ирске на источној обали Јадрана почетком XIV века*, Историјски часопис 69 (2020), 61–80.
67. Ферјанчић Б., *Србија и Византија*, Београд 2019.
68. Fine J., *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, London 1994.
69. Храбак Б., *Арбанашке студије I*, Београд 2005.
70. Храбак Б., *Арбанашке студије III*, Београд 2006.
71. Hendrickx B., Sansaridou-Hendrickx T., *The Military Organization and the Army of the Despotate of the Tocco (14Th-15Th Cent.)* Acta Patristica et Byzantina (2009) 215–231.
72. Цамблак Г., *Књижевни рад у Србији*, Београд 1989.
73. Collier A., Mitchell M., *A Renaissance Entertainment: Festivities for the Marriage of Cosimo I, Duke of Florence in 1539*, 1968.

74. Шуфлај М., *Срби и Арбанаси*, Београд 1925.
75. Шуфлај М., *Повијест сјеверних Арбанаса*, социолошка студија, Београд 1924.
76. М. Šufлај, *Pseudobrocardus, rehabilitacija važnog izvora za povjest Balkana u prvoj polovici XIV vijeka*, *Vjesnik kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arhiva* XIII, Zagreb 1911, 150.
77. Шуица М., *Немирно доба српског средњег века*, Београд 2000.

Илустрације:

1. Сопствено дело
2. Rosaccio, Giuseppe. *Viaggio da Venetia, a Costantinopoli : per mare, e per terra & insieme quello di Terra Santa, da Giosepe Rosaccio, con brevità descritto, nel quale, oltre à settantadui disegni, di geografia e corografia si discorre, quanto in esso viaggio si ritroua, cioè : città, castelli, porti, golfi, isole, monti, fiumi è mari : opera utile à mercanti, marinari & à studiosi di geografia, Venice, Giacomo Franco, 1598.*
3. *Acta Albaniae I*, 294.
4. G. Rosaccio, *Viaggio da Venetia, a Costantinopoli : per mare, e per terra & insieme quello di Terra Santa, da Giosepe Rosaccio, con brevità descritto, nel quale, oltre à settantadui disegni, di geografia e corografia si discorre, quanto in esso viaggio si ritroua, cioè : città, castelli, porti, golfi, isole, monti, fiumi è mari : opera utile à mercanti, marinari & à studiosi di geografia, Venice, Giacomo Franco, 1598.]*
5. М. Barleti, *De Vita Moribus*, 1537, 4.
6. Према А. Селищев, *Славянское население в Албани*, София, 1931, карта преузета са сајта http://macedonia.kroraina.com/seli_sna/index.html
7. М. Пешикан, *Свједочанства старих пописа о становништву сјеверноалбанског и сусједног југословенског подручја крајем средњег вијека*, Становништво словенског поријекла у Албанији, Титоград 1991, 190.
8. П. Ђорђић, *Историја српске ћирилице*, Београд 1990, 462.

